

Bibliai tanulmányok,

II.

Ihletés.

A biblia tanulmányozása nálunk egyáltalában nem tartott lépést a tudomány más ágaival. Míg a természeti, matematikai, jogi s más tudományokról honfiaink jeles könyveket irtak; s míg az emberek elméje még ama részletekre is kiterjed, hogy vajon a napnak minő hatása van a csiga háza és békatekenő fölületére, addig — bár szép példa áll előttünk az angolok, amerikaiak, németek és francziák vallásos irodalmában — mi semmit sem tettünk. Nincs nálunk tanulóink számára sem tudományos, sem népszerű biblia-magyarázat. Őszintén megvallva, mi csak nemlegesen, de nem tevőlegesen viseltük magunkat a biblia tanulmányozásával szemben. Holott korunk égető szükségei mellett, a római zsinatnak a zsidó papsághoz hasonló visszazható működése miatt, nem kellene eltéveszteniünk szemeink elől a protestántizmus ama nagy elvét: „Egyedül a biblia a protestánsok vallása.“ S ez elvből kifolyólag tevőlegesen bé kellene folynunk arra, hogy amaz elvnek részleteit: „mi a biblia? hogy kell azt magyarázni? mire tanít? és menyinyiben fogadhatjuk el azt? kellőleg kimagyarázzuk.“

Ámbár e folyóirat 1-ső füzetében kifejeztem azt, hogy czélom az új szövetség könyveivel foglalkozni, főleg azért, mert ebben s különösen Jézus eszméiben találok én a keresztény vallásnak alapját; mindazáltal itt előlegesen ki kell jelentenem, hogy felvett tárgyam kellő felvilágosítására ez alkalommal is, ezután is hozok fel érveket az ó testamentomból, néhol rövidebben, néhol terjedelmesebben, a szerént a mint azt tárgyam kellő világitásba helyezése megkívánja.

Tudjuk, hogy a biblia nem egy egyöntetű egész, hanem mint a neve „biblia“ (βιβλία) is mutatja, több könyv öszszege. Nem is egy kor műve, hanem mintegy 15 száz esztendő irodalmának terméke, a mely magában foglalja a zsidó és keresztény vallás keletkezését, elveit és kifejlődése történetét. Emellett az ó és új testamentom egészen külön áll egymástól és független. Mind a kettőnek vannak oly részei, a melyek sem a többi részekkel, sem

az egészszel nem függenek össze; sőt ellentétes szelleműek, mint például az „É n e k e k é n e k e“¹⁾. És mégis vannak egyének, kik e

1) Az „é n e k e k é n e k é t“ azért vették fel a héberék könyveik gyűjteményébe, mert nemzeti irodalmuk terméke. S bár semmi vallásosság nincs benne, mindazáltal a keresztény egyház azt mégis kánonikus szent könyvnek nyilvánította. S miután szent könyvnek nyilvánította, igyekezett allegorikus értelemben magyarázni, azt állítván, hogy a vőlegény alatt Krisztust, a menyasszony alatt pedig a keresztény egyházat kell érteni. Mintha bizony ama költemény írója tudott volna valamit arról, hogy valaha lenni fog Krisztus és keresztény egyház. A héber népnek a Messiásról és annak ezer éves birodalmáról való hite és reménye, a mi a mai zsidók keblében is él, azt mutatja, hogy az nem a keresztények Krisztusára és egyházára volt irányozva, mint az orthodoxok állítják. Ily értelemben magyarázták az említett könyvet a protestánsok is, ámbar kevés eredménnyel. Károli is így fogta fel, a mi kitűnik mindjárt az 1-ső és 8-ik fejezet címéből. Nem czélom ugyan ez alkalommal tüzetesen foglalkozni az ószövetségi könyvekkel, mindazáltal nem hagyhatok említés nélkül egy néhány megjegyzést e könyvről, annyival inkább, mert éppen bizonyító erővel bír, az ihletésről való nézeteim mellett.

Az „é n e k e k é n e k e“ a hébereknél egy oly költemény, mint a rómaiaknál a Virgil „Bucolicája.“ Ez egy pásztori költemény Salamon menyegzőjére, midőn 60 neje közül valamelyikkel menyegzőjét tartotta (VI, 5). Egy drámai menyegzői költemény, melyben a szereplők: a menyasszony, a vőlegény, a menyasszony nő környezete (udvarhölgyei vagy barátnői), és a vőlegény férfi környezete (udvarnokai v. barátai). Ez állításom valósága azonnal kitűnik, ha az eddigi hibás részekre osztás helyett a híres angol tudós Taylor felosztását vesszük, a mely nézetem szerint e költemény tendenciájának leginkább megfelel. Szerinte a dráma a hat napig tartott menyegző leírása. Mindenik napi esemény feloszlik két ecclogára, a hatodik napon kívül, a melyre csak egy eccloga esik. E költemény szerint a menyasszony már el van mátkásodva, és most eljő, hogy jövendő férjét lássa, a kit a keletiek szokása szerént még soha sem látott. A Taylor felosztása a következő:

El s ő nap: I. Eccloga (1, 2—3).

A menyasszony az ő környezetével együtt a maga szobájában.

II. Eccloga (1, 9—2, 7).

A menyasszony és környezete szobájában; a vőlegény kívül beszél.

M á s o d i k nap: III. Eccloga (2, 8—17).

A menyasszony a maga szobájában. A vőlegény és környezete kívül beszél.

IV. Eccloga (3, 1—5).

A menyasszony egyedül van a maga szobájában.

H a r m a d i k nap: V. Eccloga (3, 6—4, 6).

A menyasszony és környezete a maga szobája ablakánál. A vőlegény kívül, kit ő most lát meg először.

VI. Eccloga (4, 7—5, 1).

A menyasszony, vőlegény és környezete, a menyasszony szobájában.

N e g y e d i k nap: VII. Eccloga (5, 2—6, 3).

A menyasszony és környezete a maga szobájában, a ki felébredvén elbeszéli az ő álmát.

jellemvonásokat öszszevétele szelvételekben idézik a bibliai helyeket, a nélkül, hogy tudnák, hogy idézetök a teremtés könyvéből, vagy a jelenések könyvéből, a törvényből vagy az evangéliumból van-e, s hogy vajon az egy héber történeti episodra, vagy a koronás dalnok lelki-harczaira, vagy pedig Jézusnak magasztos elveire vonatkozik-e. — Tényleg egy könyvből sem idéznek az embernek annyit, mint a bibliából. Idéz abból a természettudós, a matematikus, a csillagász, a filosofus és geologus. Szóval idézi azt a tudományok minden barátja. De idézi azt másfelől a tudatlan és fánátikus is. Ez utóbbiak különösen azt állítják, hogy a bibliának minden szavát szent orákulum gyanánt kell fogadni, vonatkozzék az bár a zsidó nép vagy egyesek történetére, az emberi érzelmek vagy szenvedélyek kifejezésére, vagy pedig az Isten parancsaira és ígéreteire; azt állítván, hogy a héberkek kegyetlen háboruit éppen oly isteni szellem lengi át, mint az emberiség megváltójának életét és tetteit, — ennélfogva a bibliában minden kifejezés, minden szó, sőt minden betű természetfeletti úton jött létre. Ebből származott a protestánsoknál a Bibliolatría, a mi körülbelül megfelel a római egyház csalhatatlanságának és Mariolatriájának. Az elébbi vak és észszerületlen imádása eszményi bibliának; az utóbbi esztelen imádása az ég királynéjának, Isten anyjának, és egy pretendált hypothesisnek, a mi valóban nem csak nem hizelgő, de lealázó az istenségre és Jézusnak gyöngéden szerető anyjára nézve.

A bibliának ez a természetellenes eszményi imádása azt szülte sokaknál, hogy egyáltalában eldobták, megvetették a bibliát, a nélkül, hogy mélyebben vizsgálják volna a dolgot, s az inspiratio hypothesisének felállítóitól bizonyítékokat is követeltek volna állításaik támogatására. Másoknál, a kik nem tudták eldobni, ólom súlylyal nehezedett az elmére, és zavart szült, ugyanynyira, hogy e zavarból ők csak

VIII. Eccloga (6, 4—13).

A menyaszszony és vőlegény környezetivel a menyaszszony szobájában. Ekkor a menyaszszony visszavonul, hogy öltözzék.

Ötödik nap: IX. Eccloga (7, 1—5).

A menyaszszony és környezői, a kik öltöztetik őt az öszszekelési szertartáshoz.

X. Eccloga (7, 6—8, 4).

A menyaszszony és vőlegény magokra vannak.

Hatodik nap: XI. Eccloga (8, 5-végig).

Gyülekezet fogadja a palota kapujánál a menyaszszonyt és vőlegényt, a mint öszszekelésök után mennek haza.

ama hypothesisiek vakon elhívése által menekülhettek. E hypothesisiek elfogadása által pedig inkább gyengítették, mint nevelték a biblia tekintélyét. Gyengítették pedig azért, mert e hypothesis sem a dogma természetéből nem magyarázható ki, sem pedig a szent írók és szent iratok nem követelik magoknak az ihletést.

Mégis e hypothesis teljesen lábra kapott a keresztények közt; sőt oda nötte ki magát, hogy azt állították, miszerint a bibliának minden egyes könyvét éppen azok irták, a kiknek neve alatt ismeretesek. Nem csak, hanem azt állították, hogy annak minden szavát Isten és a szent lélek diktálta, az írók csak eszközök (amanuenses) voltak, csak a pennát fogták, ugy anynyira, hogy ők az Isten által diktált szavak és e szavakat alkotó egyes betűk helyett nem is tudtak volna másokat írni. P. o. az Isten diktálása közben, midőn i betűt kellett írni, ők e betű helyett minden erőlködéseik és akaratok dacára sem tudtak volna j vagy más betűt írni. Ennyire lealjasították elméleteikkel Istennek képmását, az embert. Másfelől Istent is meghazudtoltatták a tapasztalat által. P. o. ha a szent iratokat közvetlenül Isten diktálta volna, akkor ő nem mondotta volna 5 Móz. 14, 7-ben, hogy „a nyúl at, mert kérőt rá g, d e k ö r m e m e g n e m h a s a d t, m e g n e e g y é t e k.“ Isten tudta volna azt, a mire a tudomány és tapasztalat rájött, hogy a nyúl nem kérődzik. Továbbá oly helyeket sem diktálhatott Isten, az az Isten, a ki nem csak zsidóknak, hanem a keresztényeknek és pogányoknak is édes atyja, a milyen 5 Móz. 14, 21-ben van: „S e m m i ö n m a g á t ó l m e g h a l t (illetőleg megdöglött) állatot m e g n e e g y é t e k, a j ö v e v é n y n e k a d j a d a z t é s e g y e m e g, v a g y p é n z e n a d d e l a z i d e g e n n e k (nem zsidónak), m e r t s z e n t n é p e v a g y t e a t e u r a d n a k I s t e n e d n e k!“ Ez ihletési hypothesis teszi alapját a római egyház csalhatatlanságának; ez az alapja az egyházak orthodoxismusának, sőt a biblia authenticitásának is. Már pedig ez nagyon gyenge és ingó alap; mert nem csak hogy ellenkezik egy meghatározott orthodoxia Jézus haladó szellemével, hanem nem is volt szükség ihletésre; a szent lélek sugalmazására pedig éppen nem ama könyvek előállítására nézve, magoknak a könyveknek irodalmi minősége sem tételezi fel a szent lélek sugását, sem az isteni diktálást. E mellett az illető szerzők sem szólnak egy szót is arról, hogy egy ilyenszerű ihletés vezérelte volna tollaikat. S midőn mégis mindezek dacára a római egyház ¹⁾ és a protestáns

¹⁾ Concil. Trid. Sess IV. Decret. 1.

orthodoxia ¹⁾ az ihletés elvét tanítja és vitatja, ezt csak mások tekintélyére hivatkozva teszi; s oly helyeket idéz a bibliából, a mi által magának a bibliának megérthetését nehezíti és megvetés tárgyává teszi.

A szószerénti ihletés hypothesisének védői elméletökkel a legnagyobb következetlenségbe estek, és midőn idejutottak kénytelenek voltak az elméletüket fenyegető egyes helyeknek allegorikus értelmezést adni. Így például midőn Pál 2 Tim. 4, 13-ban arra kéri Timotheust: „A z én felső ruhámat, melyet hagytam Troasban Karposnál hozd el, mikor ide jövedesz, és a könyveket, kiváltképpen pedig a kártyákat;“ ők azt mondták erre, hogy ez alatt valami benső szellemi értelem lappang, a mit aztán ők sem tudtak kimagyarázni. Hasonló szellemi értelmet tulajdonítottak az „Énekek énekének“, melyről fennebb elmondottam nézeteimet; továbbá az „Eszther“ könyvének, a melyben semmi vallásosság nincs, még Isten neve sem fordul elő sehol. Minthogy a hamis elmélet egyik következetlenségből a másikba vezet, így jártak az egyes bibliai könyvek authenticitásának meghatározásánál is. Daczára az egyes könyvek külső és belső erősségeinek és nyelvezetének; a hagyomány nyomán egészen más kornak tulajdonították azokat, mint a mely kort ezek kijelölnek. Így pl. a Mózes neve alatt ismeretes öt könyvet Mózesnek tulajdonították magának a könyvnek ellentmondása ellenére; ²⁾

¹⁾ Formula Concordiae és Confessio Helvetica.

²⁾ Az ihletés barátai sokat fáradoztak a Mózes öt könyve mózesi eredetének bebizonyítására, de semmi kívánt eredményre nem tudtak jöni; mert a következő okok, a melyeket ők sehogy sem tudtak legyőzni, világos bizonyítékok annak mózesi eredete ellen:

1-ször. A Mózes öt könyvének nyelvezete ugyanaz, a mi a fogság körül irt történeti könyvéké. Már pedig ha Mózes írta volna; akkor 900 vagy 1000 éven keresztül a nyelvnek változnia kellett volna; mert a héber nyelv nem volt változhatatlan, s hogy koronként változott, mutatja az a változás, a melyen a száműzetés után átment. —

2-ször. Az Elohim és Jehova, s a többi okmányoknak, melyekből előállott, Mózesnél régiebbeknek kellett lenni; de az okmányok nyelvezete is ugyanaz, a mi a fogság körül. —

3-ször. A Mózes öt könyvében leirt isteni tisztelet nem az, a mi a Birák, Sámuel és Királyok idejében. —

4-szer. Az ötödik könyv irálya különbözik a más négyétől, úgy, hogy mindeniket ugyanaz az író nem írhatta. Vesd össze az „áldás és átokról“ 5 Móz. 28 részét 4 Móz. 26 részével. —

5-ször. Oly tényekre van hivatkozás benne, a melyek Mózes után sok idővel történtek. P. o.

a 4-ik evangéliomot Jánosnak a szeretett tanítványának, holott a gnostikus és neoplátonikus befolyás látszik rajta, a mi pedig a 2-ik száz esztendő közepét jelöli; a zsidókhöz irt levelet Pálnak, és Péternek neve alatt ismeretes 2-ik levelet Péternek. —

Az őskori népeknél meg volt az a hit, a mint alább az ihletés történeténél látni fogjuk, hogy nagy íróik művei ihletés nyo-

a.) Némely városok és helyek sokkal később kapták neveiket p. o. Hebron (1 Móz. 13, 18 v. ö. Jos. 14, 15; (D a n.) 1 Móz. 14, 14 v. ö. Jos. 19, 47. Bir. 18, 29; (Bethel) 1 Móz. 12, 8. 35, 6. 7. 14. v. ö. Jós. 18. 13).

b.) A Kanaánbeliek kiirtása szerző kora előtt már rég megtörtént volt (1 Móz. 12, 6.)

c.) Izraelnek királyairól van benne szó (1 Móz. 36, 31 v. ö. 49, 20).

d.) Az ország határai azok, a melyek Dávid és Salamon korában (1 Móz. 15, 18 5 Móz. 34, 1—12.) —

e.) Judának királyi hatalmat tulajdonít (1 Móz. 49, 8—10.)

f.) Célzás van a számúzetésre (5 Móz. 33, 7). Továbbá

6-szor. A Mózes öt könyve egy műveltebb polgári szerkezetet tételez fel, mint a milyen a Mózesé lehetett és sokszor később keletkezett viszonyokra és visszaélésekre utal, mint az ötödik könyvben, hol az ország felosztásáról, mint már „régiekről“ beszél (5 Móz. 19, 17.)

7-szer. Mózes élettörténete tele van hagyományokkal; és végre

8-szor. Az írók magokról többesben beszélnek, és tisztán megkülönböztetik magokat Mózesről és az ő korától; p. o. azt mondják egy eseményről: „ma így van“ (1 Móz. 22, 14. 26, 33. 35, 20); dicsérik Mózeset (4 Móz. 12, 3. 5 Móz. 34, 10); azt a helyet, a hol Mózes táborozott „jordanon túlinak“ nevezik, tehát az íróknak a jordanon innen kellett lakni (4 Móz. 22, 1. 5 Móz. 1, 1. 3, 8. 4, 41); végre Mózes halála és eltemetése is le van írva 5 Móz. 34 részben, a mit ő bizonyosan nem írhatott. Ez egyébiránt nem becsúsztatás, a mint némely kritikusok veszik, hanem csak egy szükségképi következmény az egészből, és teljes bizonyíték a Pentateuch authenticitása ellen.

Ha Mózes öt könyvét nem az ihletés hypothesis szerint fogjuk fel, hanem azt mondjuk, hogy valószínűleg Ezdrás és szerző társai a fogságból való visszatérés után, midőn újra államot alapítottak és visszaállították nemzeti intézményeiket, összeszedték a hagyomány útján Mózesnek tulajdonított törvényeket; ezekhez tették a törvénynyé vált szokásokat, újakat csatoltak hozzájuk; a szokásnál fogva kifejlett cérémoniákat szaporították, az istenhez való viszonyukat tisztábban meghatározták, és politikából mózesi eredetűnek nyilvánították azért, hogy Jósias idejében a zsidóknak a bálványozástól való elijesztésére és reformálására hatás eszközüln szolgáltson, — a mit a nép Mózes firmája alatt örömmel is fogadott, — akkor ki lehet magyarázni a külön események mondaszerűségét és hagyományoszerűségét, mint szintén a később történt eseményeket, valamint Jeremiásnak (7, 21—23) amaz állítását is, hogy Isten nem adott ki a pusztában „égő áldozatra“ való parancsot. Az ihletés elmélete ellenére 2 Ezdr. 14. 21-ben tisztán ki van mondva, hogy nekik nem volt meg az említett „öt könyv“. Azelőtt még a királyok és papok sem tudtak semmit róla.

mán jöttek létre. Meg van ez ma is. Ma is gyakran mondjuk azt, hogy e vagy ama költő ihletve volt, midőn gyönyörű költeményét írta. Ezt a hitet elsajátították a zsidók, a zsidóktól átvették a keresztény atyák és alapul vették a kánon megalkotásánál. A keresztény atyák látták, hogy Jézusnak és az első kereszténységnek története le van írva, részint közönséges emberek által, részint olyanok által, a kiknek ők magasabb lelki tehetséget tulajdonítottak. Innen előállott a kánon szükségessége, hogy meghatározzák, mely írók munkája hiteles. Csak hogy e meghatározáshoz egy minőségre volt szükség, a mi nélkül nem boldogulhattak. E minőséget megtalálták 2. Tim. 3, 16-ban. E minőség az „ihletés“ volt. Ha valamely könyv ihletve volt, azt felvették a kánonba; ha nem volt, akkor apokryfnak nyilvánították. Itt azonban ismét egy más nehézségre akadtak, t. i. az a kérdés merült fel, hogy mely írók munkája ihletett? De ők e nehézséget is elhárították, azt állítván, hogy az ószövetségben a próféták iratai, az új szövetségben pedig az apostolok iratai ihletettek. Azt aztán, hogy mely könyveket írtak a próféták, már a héber hagyományokból tudták, s hogy melyeket az apostolok, ezt ismét a szájról-szájra adott hagyományokból kutatták ki. Eként az említett minőség segélyével meghatározták és megalkották a bibliai könyvek kánonját, — elég következtlenül, mert a hogy a Márk és Lukács könyveit felvették, ugy az apokryfoknak nyilvánítottakat is felvehették volna, — a tartományi és egyetemes zsinatok által szentesítették, s azután a hit dolgában szabályozó zsinormérték gyanánt állították fel a bibliában jelenleg levő kanonikus könyveket. A római egyház még ennél is tovább ment, nem csak az apokryf könyveknek és hagyományoknak adott a kanonikus könyvekkel egyenlő tekintélyt, de még egy külön hiteles bibliát is készített magának a Vulgataban.

Jelen tanulmányaimban én is a kánont megalkotó egyházi atyák által követett geneticus rendet szándékozom megtartani. Ez okból czélom felmutatni azt a minőséget, a melyet az atyák a kánon alkotásnál alapul vettek, az ihletést; továbbá ennek történetét; a különböző elméleteket, a melyeket koronként felállítottak, és végre kimutatni, hogy mit kelljen az ihletés alatt érteni.

Azonban kezdjük egy kissé előbb a dolgot. Minden nemzetnek volt és van valami hivatása. A hajdankori görög nemzetnek a volt a hivatása, hogy a férfiaságot, szépművészetet és mesterséget kifejtse. A római nemzeté az, hogy az emberi erőt és emberi hatalmat tetőpontra emelje. Mindezeknél szebb volt a zsidó népé.

Az ő hivatása volt kifejtetni közvetlen az emberi lélekből és megtudni a világegyetem teremtőjének és gondviselőjének ismeretét, s ez ismeretet másokkal is közölni, nem metaphysikai és logikai következtetések által, a mi különben is csak keveseket vezérelhetne Isten ismeretére, hanem kiváló jeles egyéneik élettörténetének felmutatása, a megismert Istenbe vetett hitök és reményök, honfiai érzelmeik és vallásos ihletséget lehelő költeményeik leírása s az utókor számára fentartása által. Az ő testamentomi iratokban a legszebben van leírva az a fokozat, a mint az emberi értelem az „e g y i s t e n s é g” magasztos eszméjére felemelkedett, s ez eszméért anynyi száz éven át harczolt a polytheismus ellen. A héber iratokban gazdag gyűjteményt birunk egy keleti nép természetes eszének és fántáziájának valódi és bensőies költeményeiből, a melyet minden kor költői, maga Milton¹⁾ is, nagyra becsültek. Ez iratok megismertetik velünk egy nép őskorának mivelttségét, felvezetnek annak fejlődése tetőpontjára és megmutatják egy nép bukását. Feltárják előttünk ama gyönyörű legendákat, a melyekbe egy nép gyermekkora, az egész emberiség eredetét és a világegyetem előállítását burkolta. Megismertetnek minket a Mózes korának énekeivel, meg a héber irodalom eredetével Sámuel idejében, s ez irodalom drámai, lyrai, gnomikai, idylli, elegiai, prófétai és tanító költészetével. Felmutatják előttünk ama nemes és szilárd törekvéseket, melyek által a próféták—a Mózes által Egyiptom legfelső és művelt papi kásztjától elsajátított, s bálványimádó népének a pusztában megtanított és így hátrahagyott—egy istenség magas elvét akarták a nemzetben meghonosítani, s ez által jóllétet árasztani az országra. De azt is felmutatják, és pedig intő példa gyanánt és tanúságul, hogy miként monopolizált a zsidó papság, éppen mint a pogány és zsidó papság mintájára szervezett római papság, minden tudományt, ismeretet; és végre, hogy midőn a jéruzsálemi templom lerontatott s a papság szétszóródott, miként omlott össze a papságnak minden örökölt tudománya, a nemzet irodalma s enyészett el vele együtt maga a nemzet is. Ámde mindezek mellett is a nép félreismerte a maga hivatását és előidézte saját bukását. Ámbár látta és keservesen érezte bukását, de nem tudta felismerni és megragadni az eszközt, mely a lesüljedéstől megmentse. Nem tudta kiragadni a nevelést az azt monopolizáló, csak mások gyűlöletére, de semmi gyakorlati ismeretre nem tanító, büszkesége, gazdagsága

¹⁾ Milton: Hebrew Melodies.

és hatalma miatt felfuvalkodott ultramontán hierarchicus papság kezéből. Nem használta fel amaz előnyöket, melyeket tehetsége, helyzete s országának Egyiptom és Assyria közt fekvése nyújtott. Magába zárkozott, s ama balhit miatt, hogy egyedül ő Jehovának kiválasztott népe, válaszfallal különítette el magát és gyűlölt minden más nemzetet. Saját hivatásának ily félreértése olyanná tette őt, mint az az ember, a ki világggyűlölvé válván, csak a multnak és jövőnek él. S miután csak a multnak és jövőnek élt, a jelent elhanyagolta, használatlan szalasztotta el. Ily állapotban volt a zsidó nép Krisztus előtt 63-ban, midőn Pompejus meghódította Palestinát és a római birodalom provinciájává tette. Nagyon természetes, hogy e hódítás semmi nagyszerű változást nem idézett elő a világtörténelem folyamában. Nem idézett elő azért, mert egyfelől Tacitus szerint¹⁾ a zsidó nép más nemzeteknek megvetése és utálata tárgya volt; másfelől nem is élvén a jelennek, semmi sem volt a jelenben, a mi egy nagy és hatalmas nép figyelmét magára vonja, iránta tiszteletet gerjeszsen s más népek rokonszenvét felköltse. A római nép az elavult intézményekből nem sokat csinált. A jelenben pedig nem volt e népnél semmi, a mi a hatalmas római nép figyelmét lekösse. Nyelve ismeretlen volt. Művészete és mestersége nem volt, hogy ezek által másokat bámulatra ragadjon. A mi kevés mesterséget Dávid és Salamon idejében a syrusiaktól tanult, azt elfelejtette. Később pedig, midőn római alattvalókká lettek, nem akartak a rómaiaktól tanulni, mert őket gyűlölték. Még irodalma sem tudott érdekeltséget kelteni. Egyedül a nép speculativ önérdeke és némi kereskedés adott neki egy kis tekintélyt. Szóval a zsidó nép e korban már kinőtt volt az időből, semmiképpen nem illett annak keretébe. Intézménye egy durva korszaknak bár becses, de csiszolatlan reliquiája volt, a melyhez az egyes időszakoknak csak előitélete ragadott, de bölcsesége nem volt képes hozza félni a nép kizárólagossága miatt. Ily úton beszívta kelet minden babonáját²⁾, de evel szemben süket maradt kelet gyöngéd finomsága, műízlése és művészete iránt. És így maga zárta el magától a művelődhetés és polgáriasodás útját.

A római közmondás azt tanítja: „fuge, quem natura notavit“. A többi népek kerülték is őket, egyfelől azért, mert minden más népek gyűlölésével megvetés tárgyává tették magokat;

¹⁾ Historiarum lib. V. capp. 5, 8 et seq.

²⁾ Tacitus: Historiarum lib. V. c. 13.

másfelől azért, mert tudták, hogy őket a zsidók gyűlölik és megvetik. S miként a béna, a szerencsétlen és világgyűlölő bizonyos megvetést, utálatot és vad érzelmet éreznek az ép, szerencsés és emberbarát iránt, ugy a zsidókat is az idegen népek iránti gyűlölet és megvetés vadságra, a vadság aljasságra vezette, s ezek oly örvénybe sodorták őket, a mi által hazájok elpusztulását siettették. Ha a római nép uralmát elismerték, az csak onnan volt, mert a helyzeten nem tudtak változtatni; titkon azonban azon gondolkoztak, hogy boszut állhassanak a jövőben, — a jövőben azért, mert ők semmit sem vártak a jelentől. A mit az nyújtott, aval nem voltak megelégedve, s ugyanazért nem is éreztek semmi háládatosságot Isten iránt a jelenben nyújtott jótéteményekért. Innen van az is, hogy isteni tiszteletök és vallásosságuk is megridegedett, megdermedt, mert az sem volt szeretetteljes, nem lengett át rajta Isten félelme, hanem csupán egy önző remény volt, a melyet ők jövőjökre a mult emlékeiből alkottak.

Ilyen volt a zsidók állapota Krisztusig. Ekkora volt a hézag a zsidók életében, azok multja és jövője közt. Nem volt meg abban a jelen, a mi a multat a jövővel összekösse, mert ők annak nem éltek. E hézag eleinte kicsiny volt, de idő teltével akkorára nőtt, hogy őket végveszélylyel fenyegette. E feloszlani indult korszakban állott elő ezelőtt 18 száz esztendővel a zsidók közt egy egyszerű zsidó ifju. Ő látta és felismerte a hézagot. Látta annak nemzete életét veszélylyel fenyegető befolyását. Igyekezett kitölteni e hézagot a jelen által, összekötni nemzetének a régi dicsőségéből alkotott jövő reményét a multtal. De miként? e volt a kérdés; ez nyugtalanította őt; mert ő még nem ismerte a kulcsot, a mely e nagy művet előtte megnyissa. Ez okból félrevonult az emberektől s éjeit és nappalait áldozta fel tanulmányainak és gondolatainak, hogy nemzetét megmenthesse. Felmerült lelkében az ó szövetési próféták messiási eszméje, egy földi királyság minden kecségetető szépségeivel, hatalmával és gazdagságával, és ez sokat kísértette őt a pusztában. Átlátta, hogy honfiai csak ez eszmének élnek, s neki csak mint ez eszme valósítójának adnának hitelt, és csak evel számíthatna hitelre. De mind e gondolatokkal szemben ott állott a római birodalom hatalma, a melylyel nem mérközhettek volna meg. Tisztán állott előtte az is, hogy népének nevelés, polgáriasodás kell, hogy megmaradhasson; hogy nemzetének le kell vetkezni más népek iránti gyűlöletét, kibontakozni a zár alól, melybe maga magát helyezte, ha másokhoz simulni, ha nem megsemmisülni, sőt a töb-

biekkel párhuzamban a művelődés terén haladni akar. Ezért felhagyott a csalogató messiási eszmékkal; legyőzte földies vágyait, melyek arra ösztönözték, s megtalálta a kapcsolatot, a melylyel nemzete multját annak jövő reményéhez csatolja. E kapocs az Isten és ember-szeretet, a kegyes és istenes élet magasztos eszméi voltak. Ez eszmék ihletéssel árasztották el lelkét, s lelkesedést és köznapias honfitársain felül emberfeletti erőt kölcsönöztek lelkének nemes célja felé való törekvésére. Ezeket kellett tehát neki érvényre emelni honfiainál, s ez által nemzetét újra beilleszteni az idő keretébe, a haladó nemzetek, és mindnyájunk közös atyja gyermekeinek sorai közé, még pedig nyilvános tanítás által.

Nagyon természetes, hogy a nép, mely csak a jövőnek élt, eleinte nem értette meg a jelen emberét, s e miatt Jézust a falujabeliek elhanyagolták. Ez okozta azt, hogy ő Kapernaumba, a szomszéd városba ment lakni. Meg lehet, hogy ha saját falujában marad, annak előítéletei és babonái miatt nem tehet annyit közvetlen nemzete, közvetve az emberiség javáért. De ő kiragadta magát faluja előítéletei közül, csak saját lelke természetes sugallatát követte Kapernaumban, és ott tanítása által barátokat, hallgatókat és követőket talált. Hogy annál biztosabban tanulmányozhassa népét, s befolyása annál sikeresebb eredményre vezessen, belevegült a kapernaumbeliek társaságába, részt vett isteni tiszteletökön a zsinagógákban, és felkereste őket otthonjaikban. Koronként kirándult innen a szomszéd vidékekre, azokkal megismerkedett; ismerőseit öszszegyűjtötte a galileai tenger melletti hegy oldalára és tanította őket. Figyelemmel kísérte honfiainak kereskedését a galileai tenger partján. Gyakran részt vett azok kirándulásaiban; otthon és úton vigasztalta a szerencsétlent, s részt vett az örvendő örömeiben. Ezek által annyira megnyerte honfiai, ismerősei és barátai szeretetét, hogy azok szívesen megosztották vele örömeiket és bánataikat, s a hol ő jelen volt, annak a körnek öröme magasztasult, bánata pedig oszlani kezdett enyhítő szavaira.

Ha Jézus magát az ó szövetségben megjósolt Messiásnak adja ki, a kevély és féltékeny papság fellépése után azonnal elfogatja, s reformjait nem érvényesítheti. Így azonban sikerült neki az, a mi másként nem. Kezdette honfiait átváltoztatni; hallgatói, barátai és követői keblében sikerült neki megható tanításaival elosztatni a zsidó kizárólagosságot, gyűlöletet, s az emberibb érzelmeket: az Isten és felebaráti szeretetet meghonosítani, úgy annyira, hogy honfiainak durva, nemzeties, kizáró, rideg isteni tisztelete észszerűbbé,

bensőbbé, Isten iránt gyermekiesebb érzelmmé vált. Az eszmék és gondolatok szépsége, melyek lelkét hevíték, s melyeket oly vonzó modorban tudott előadni, megtevék a hatást honfiaira. Ez az oka, hogy sok galileai családnál elevenen élt az ő emléke, s halála után is hálával gondoltak jó tetteire.

Jézus tanításaival mindedig csak Kapernaumra és vidékére szoritkozott. Most már, miután meggyőződött elvei életrealóságáról s látta, hogy elmaradhatatlan azok üdvös sikere, 12 tanítványt vett maga mellé, hogy Isten félelmét, a jóság, jogosság, szépség, Isten és emberek iránti szeretetet nekik megtanítsa, s hogy ezek aztán szétmenve terjeszszék azt nemzete között mindenfelé. Így munkálta Jézus nemzete reformálását, s így törekedett bétölteni a tátongó mély hézagot nemzete életének múltja és jövője között. Tanítványai misszióikból visszajöttek hozza minden ünnepen, és ő mindenkor tovább füzte tanításait. Felvitte őket Jeruzsálembe honfiai társaságában, s megmutatva nekik a reform szükségességét, célját és módját, cselekvésre buzdította. Egy ilyen ünnep alkalmával, midőn a népnek az ő eszméi szépsége, tettei jótékonyossága iránt való szeretete és saját személyéhez való ragaszkodása fő fokra hágott, királynak kiáltotta ki őt. De Jézus már a pusztában tisztába jött volt a messiási eszmével, ezért megvetette a kínált királyságot. Nem vitatom, hogy ez eszélyes volt-é vagy nem, hanem anynyi bizonyos az események láncolatából, hogy éppen ez okozta halálát. A népben még nem volt kialuva a mult előítélete s azon alapult jövő reménye. E visszaútasítás mélyen sértette a nép büszkeségét, s a Jeruzsálembe bevonulásakor őt „hossanná“val fogadó, elragadt néptömeg szeretete, iránta való ragaszkodása megváltozott. A barátok ellenségeivé, biráivá lettek ugyanazon az ünnepen. A „hossánna“ „feszítsd meg-gé“ vált, s a nép kivégzé azt, a kinek minden törekvése nemzete megmentésére volt irányozva. A nagy tömeg kíváncsian nézte végig a kivégeztetést. A jobb rész, a mely ismerte elveit, tetteit, méltó könnyeket hullatott a tanítványokkal és rokonaival a valódi emberbarát és tiszta, önzetlen honfi halála felett.

Ha Jézusnak eszméi és élete nem lettek volna oly vonzó szépek; ha ez eszmék s a cél, a melyért küzdött, nem ihlették volna nemes lelkét; ha ez ihletés nem vezérelte volna őt a legmagasztosabb önfeláldozó munkásságra, s végre, ha tettei nem éltek volna oly elevenen követői és barátai keblében, akkor ez események nyomtalanul elenyésztek volna egy nemzedék kihalásával, mint a Simon Mágusé. De így nem maradtak nyom nélkül. Jézusnak tanítványai és

követői missziokat alapítottak; s ezek, vagy legalább mindenestre oly egyének, kik Jézust szerették, leírták életét, tetteit, hogy róla az első korban másokat is felvilágosítsanak. És így elvei által, melyek eredetileg a zsidó nép reformálására voltak szánva, ¹⁾ reformálták a világot és egy új világot alkottak: a lélek világát. Egy múlt földi birodalom helyett Isten országát alapították meg.

E szerint reánk keresztényekre nézve időszámításunk első száz évében két nagy, bár nem egyenlő fontosságú, egymás után következő korszak alakult. Az egyik Jézus kora, a másik a tanítványok működése kora. Az első korszak képét leírja négy külön egyén, de csak töredékesen. Egyik sem teljes magára; mert egyik oly eseményeket is említ, a melyeket a többi nem tudott. E négy külön egyén rajza a négy evangéliom. A másik korszak képét az apostoli levelek rajzolják le. E levelek sorozata, melyeket az apostolok az általok alapított gyülekezetekhez irtak, felmutatják előttünk az otthon Jézus által hirdetett evangéliomnak külföldön való megpróbáltatását, annak harczeit a pogány őskor előítéleteivel és babonáival, s hogy miként a római amphitheatrumban a martyr halált szenvedett keresztények kielégíték a vadak éhségét, úgy enyhítették a jézusi eszmék a világ amphitheatrumában a pogányok lelki szomját. E levelek még azt is megmutatják nekünk, hogy minő buzgalmat fejtettek ki az apostolok prédikálásaik alkalmával; minő nehézségeket és kérdéseket támasztott az új hit lelkökben, s mik voltak azok az értelmi és erkölcsi hibák, a melyeket ők régi hitökhöz és előítéleteikhez való merev ragaszkodásaik által fenn akartak tartani, mint p. o. Péter a körülméltelkedést a pogányokra nézve.

E két fontos korszak eseményeinek rajza: a négy evangéliom, az apostolok cselekedetei, a 21 apostoli levél a jelenések könyvével (a jövő eseményeknek egy ábrándos zsidó általi allegorikus leírásával) együtt teszi az új szövetség kánonikus könyveinek összegét, a melynek egysége csak névleges, de nem valódi. E könyveket minden szoros, közös cél nélkül irták íróik. Még az a gondolata sem volt meg az egyes szerzőknek, hogy műveiket valaha valaki összegyűjti. Pedig a hálás atyák ezeket mégis összeszedték és egy kánonikus egészsze alakították; csakhogy éppen olyan elv nélkül, mint a milyen hamis volt a fenn érintett ihletési hypothesis, a melynek alapján e könyvek lajstromát megállították. Az

¹⁾ Máté 14, 24.

atyáknak az új szövetség kánonja megállításánál követett eljárását elvtelennek neveztem azért, mert semmi biztos elvet nem találunk eljárásukban arra nézve, a mi igazolná a jelenlegi kánonikus könyvek felvételét, s a fel nem vettek kihagyását. Ha csak az apostolok nevét viselő könyveket vették volna fel a gyűjteménybe, akkor eljárásuk helyes lett volna. De hogy miért vették fel Márkot és Lukácsot is, s midőn ezek iratait felvették, miért hagyták ki a „Cerinthus evangéliom-“át, és a „Zsidókhöz“ s „Egyptomiakhöz“ irt evangéliomokat, a melyekről azt mondja Epiphanius, hogy ezek is ama könyvek közt voltak, a melyekre Lukács evangélioma bevezetésében czéloz; továbbá a Barnabás és Kelemen munkáit, ez eljárásuk semmivel sincs indokolva. A nélkül, hogy ez alkalommal mélyebben bele mennék e kérdés vitásába, itt csak annyit jegyzek meg előleges felvilágosításul, hogy a hatalmasabb keresztény párt szakított mindennel, a mi nézeteivel ellentétben állott; s ha, midőn az evangéliomokat és leveleket összeszedték, ezek valamelyikét nézeteikkal ellentétben álló párt használta isteni tiszteletén, már az eretnek párt által való használata egy könyvnek elég ok volt arra, hogy ők azt a könyvet elveszék és apocryphnek nyilvánítsák.

Már ennyi előzmény után, a mit szükségesnek tartottam elmondani, részint előleges tájékozásul; részint pedig előbbi cikkemben elszórt nézeteim tovább fejtésére, térjünk rá egyenesen felvett tárgyunkra, és vizsgáljuk meg az ihletést először is magában a bibliában.

Az egész bibliában csupán csak két hely van, a mely az „ihletésről“ szól.¹⁾ E két hely Jób 32, 8. és 2 Tim. 3, 16. Lássuk tehát legelőbb e két hely magyarázatát, a mit ha helyesen fogunk fel, már az maga azonnal lerontja a felállított ihletési hypothesis érvényét.

1.) Jób. 32, 8. „Bizonynyára a halandó emberben ama lélek, és a mindenható ihlése teszi a bölcseséget.“ Károli.

Helyesen fordítva; „De a lélek (=a szellem) az emberben, és a mindenhatónak lehelete (=ihlése, hatása) az, a mi értelmet ad.“ Eredeti szöveg.²⁾

¹⁾ Tulajdonképpen csak egy, 2 Tim. 3, 16; mert Jób. 32, 8-ot csak a Károli fordítása teszi bizonyítékká.

²⁾ L. Biblia Hebraica, cur. C. God. Guil. Theile. Lipsiae, 1859.

Ha itt a „ruakh“ héber szó az isteni szikrát (=a szellemet, a lelket) teszi, akkor ez a kifejezés synonym a „mindenható ihlése“ (=lehelete) kifejezéssel. Ezt mutatja a contextus is. P. o. a 7-ik versben Elihu Jób ellen szólván, azt állítja, hogy ő eddig elé a bölcseséget az időkortól és tapasztalattól várta. De miután e várakozásában csalódott, itt kimondja, hogy ő úgy találja, miszerint a bölcsesség, illetőleg az értelem, nem az időkor, a tapasztalat, vagy állás tulajdona, hanem Isten ajándéka; s bár az értelmet a kortól mindenesetre meg lehet várni, mindazon által azt az ifjunál is fel lehet találni; sőt van eset, hogy idős embernek nincs bölcsisége, de ifjunak van. A „lélek“ és a „mindenhatóinak ihlése“ kifejezés tehát itt magának Elihunak magyarázata szerint az Isten által adott természetes geniust, adományt jelöli. Különbösen is a hajdankoriak minden kitűnő tulajdont Isten adományának tekintettek. S ebben igazok is volt. Így Homer azt mondja, hogy „egy egyén bölcsé lesz Minerva segélyével.“ Milton egyik nevezetes munkája előszavában ¹⁾ így szól: „Ha valaki azt gondolja, hogy igen nehéz vállalatba bocsátkoztam, — én az Isten segedelmében való bizalmammal fogva másként gondolkozom, mert a vállalatra az évek száma nincs befolyással, legyen bár az kevés, vagy sok. Az értelem az, a mit tekintetbe kell venni.“

Az ó testamentomban a „ruakh“ ²⁾ héber szó általában az értelmet, vagy az értelmi tehetségeket jelenti, melyek az embert az oktalan állatok felébe emelik. E magyarázat teljesen öszhangzik az ó testamentom szellemével, a mely minden nevezetes eseményt Isten közvetlen működésének tulajdonít, lett legyen az jó, vagy rossz. Lásd 2 Móz. 31, 3. 35, 31. 1 Sám. 10, 5. 6. 2 Kir. 3, 15. — A „ruakh“ szóval synonym a „nismath“ (=lehelet) szó, a mint 1 Móz. 2, 7. 7, 22. 1 Kir. 17, 17. 2 Sám. 22, 16. Zsolt. 18, 15. Ézsza. 57, 16. bizonyítják.

2) Az új szövetség könyvében csak 2 Tim. 3, 16-ban jön elé az ihletés: „A teljes irás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, a fenytékre, mely igazságban vagy on“.

Vagy a Tischendorf C. 7-ik kritikai kiadásu új testamento-
mának következő eredeti görög szövege után: „Πᾶσα γραφή θεόπνευσ-

¹⁾ Reason of Church Government. Preface.

²⁾ Lásd Gesenii Lex. Hebr. Art. „ruakh“. — J. Robertson: Clavis Pentateuchi.

τος καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἐλεγμὸν¹⁾, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ“, helyesen fordítva lesz: „Az egész irás ihletve van Istentől és hasznos az igazságban való tanításra, meggyőzésre, javításra, nevelésre“.

E versben a Θεόπνευστος szó okozza az egész ihletési tant, a mi az egész bibliában sehol sem fordul többször elő. E versre nézve először is meg kell jegyeznünk azt, hogy Pál „az egész irás“ (πᾶσα γραφή) alatt csak az ó testamentomi könyveket érthette kétségen kívül. Az új szövetségi könyveket semmi esetre sem; mert midőn Pál e levelet Timotheushoz írta, akkor az új szövetség könyveiből csak egy néhány levél létezett, a melyeket ő maga írt. Az ó testamentomi könyveket azért hozta fel Timotheus előtt, mert tudta, hogy annak zsidó szüléi őt gyermek korától kezdve annak ismeretében nevelték. Továbbá az „ihletve van Istentől“ (θεόπνευστος) kifejezést éppen úgy lehet alkalmazni a finomabb ízléssel írt és gyöngédebb érzelmeket lehelő bármely világi költeményre vagy prózára is, mint éppen a bibliára, a mint alább látni fogjuk, hogy valósággal alkalmazták e kifejezést világi írókra és azok műveire is. Ennélfogva e kifejezésben a legkisebb erősség sincs, a mi azt mutatná, hogy a bibliai iratok csodálatos módon jöttek létre. De ha mutatná is, az csak a Pál véleménye volna e tárgyban, a melyre vonatkozólag az ő véleménye semmi egyéb nem lenne emberi véleménynél. Legalább semmi bizonyítékunk nincs, a melyben Pál magának e tárgyban valamivel több jogot követel.

A kritika nagyon sokat foglalkozott e nevezetes helylyel. Sokan a kritikások közül a πᾶσα γραφή θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος-t „az egész Istent lehelő irás hasznos is“-sal fordították, a melyben a θεόπνευστος szenvedő alakot a classicus írók mintájára, p. o. καλυπτός, Soph. Antigon. 1011; μεμπτός, Trach. 446; μισητός, Xenoph. Memor. Socr. II, 6, 21; ἀγανακτός, Pláto Georg.; ἀδάκρυτος, Hom. Il. A. 415; στυγητός, Tit. 3, 3. stb. cselekvő alaknak vették. E mellett azt állították, hogy „az egész Istent lehelő irás

¹⁾ A „Textus receptus“ e helyen Tischendorffal ellenkezőleg, az ἐλεγμὸν helyett ἐλεγον-t == feddést olvas, a honnan azt mondják némely theologusok, s köztök Valpy is (N. Test. in loc.), hogy az apostol a feddés szót „ad refutandos et profligandos religionis Christianae adversarios“ értette; a mit pedig ő nem érthetett, mert Pál e helyen a hitelesebb A, C, F, G, codexek bizonyítása szerint az ἐλεγμὸν szót használta. Aztán lélektanilag is helyesebb az ἐλεγμὸν.

hasznos is“, vagy egy más fordításuk szerint „minden istenileg ihletett irás hasznos is“ kifejezés azt teszi fel, hogy a bibliának egy része ihletve van, a más része pedig nincs. Hogy aztán melyik része van ihletve, s melyik nincs, azt nem tudták elhatározni. Más kritikusok, a syr és arab versiók, a vulgáta és több egyházi írók munkáira támaszkodva, a θεόπνευστος és ὡφέλιμος közül kihagyandónak tartották a καὶ (és, is) szócskát, és pedig azért, mert véleményük szerint az „is“ szó által Pál kifejezése truismussá vagy anticlimáxxá válik, a mi csak zavarólag hat e hely megértésére. Ők nem tették fel Párról, hogy azt mondotta volna, miszerint valamely irás nem csak „Istentől van, de hasznos is“.

Ha már e helyet nem tekintjük elvontan a Timotheushoz intézett többi helyektől, a minthogy nem is lehet, akkor e hely jelentését meghatározhatjuk. Pál 2 Tim. 3, 2–14-ben oly egyéneket említ Timotheusnak, a kik önzéseik által félrevezetik a tudatlan egyszerű népet a keresztény vallástól, s a rászedetteken elkövetett erkölcstelenség felmutatása által arra inti, hogy „maradjon meg azokban, a melyeket tanult“ (3, 14); legyen állhatatos minden ilyen szakadással szemben; mert ő már (2 Tim. 3, 10) „tudja az ő (t. i. Pálnak) tudományát, élete módját, a karatát, hitét, szelidségét, szerelmét és türesét“, különben is gyermekkorától fogva a héber iratok tanulásában gyakorolta magát, a melyek képesek őt bevezetni a keresztény vallásba, egyszersmind másokat is meggyőzni annak igazsága felől: „gyermekségedtől fogva tudtad a szent irásokat, melyek tégedet bölcséssé tehetnek az idvességre, a Krisztus Jézusban való hit által“ (15. vers). Pál tehát a contextusban azt mondja ki, hogy „minden istenileg ihletett irat“ egyaránt hasznos neki, mint tanítványnak saját hite fentartására, és mint nyilvános tanítónak mások meggyőzésére; nem pedig azt, a mit némely orthodox commentátorok állítanak, hogy Pál e helyen azt mondja ki először, hogy az iratok isteniek, s ennél fogva hasznosak. Nem szólok én itt „az egész irás ihletve van“ kifejezés ellen. Nem; mert ha Pál nem hitt volna némely iratok ihletett voltában, bizonyosan nem irta volna e helyet Timotheusnak. Én csak azt vizsgálom, hogy minő iratok voltak ihletve és minő mértékben; mert ezeket Pál nem határozza meg. E kérdésekre a feleletet a dolog természetében kell keresnünk.

Fennebb említettem, hogy Pál az „írás ihletett“ kifejezés alatt csak az ó testamentomi könyveket értette; de az új szövetségi könyveket egyáltalában nem, mert ezek nem léteztek. És ez igen nevezetes érv az ihletésről való nézeteink megállapítása tekintetéből. Még azt is ki kell emelnem, hogy Pál az említett kifejezés alatt még a héber iratokat sem értette egészen, a mint maga a dolog természete mutatja. Tudjuk, hogy Pál apostolnak, egész missiói életében a volt a fő törekvése, — a mint az ő levelei mutatják — hogy táplálja hiveiben és fentartsa Timotheusban azt a hitet, hogy „Jézus a messiás“; egyszersmind mentől többekben keltse fel e hitet. Ez okból, nagyon természetesen, legnagyobb nyomatékkal előtte a prófétai könyvek birtak, mint a melyek leginkább megfeleltek a messiási várakozásnak, — miután számtalan olyan hely van bennök, a melyekben a próféták mintegy rámutatva egy jövődő földi, szabadító királyra, a ki Istennek „felkentje“ (meszizakh) lesz, vigasztalták az elnyomott népet és igyekeztek megmenteni a kétségbeeséstől, egy hatalmas földi királyság és jövődő nagyság rajzolásával. És itt megjegyzendőnek tartom azt, hogy nézetem szerint az ó testamentomi prófétaiában egyetlen egy hely sincs olyan, a mely egyenesen Jézusra, mint messiásra vonatkoznék; legalább én minden vizsgálódásaim daczára sem találtam egyet is, a mi tisztán mutatná, hogy a próféta előtt a názareti Jézusnak alakja lebegett. Olyan hely elég van, a melyet Jézusra lehet alkalmazni, s valóban alkalmazták is a theologusok. De így a világi írók kifejezéseit is alkalmazhatták volna reá, nem csak a prófétákét; sőt a prófétai iratokat másra is alkalmazták, p. o. Cyrusra, Ézsaiás szerint. Ezekből a prófétákból vették, nem csak Pál, hanem a többi hittedesítők is minden érveiket, midőn a zsidókkal vitáztak, a kik Jézust nem akarták elfogadni „messiásnak“. Kevés eset van arra, hogy Jézus, vagy az ő tanítványai a zsoltárokon kívül az ó testamentom többi részeire hivatkoztak volna. Van ugyan az új testamentomban czélzás a zsidók évkönyveire is, de a czélzásokban ama könyveknek, a közönséges elbeszélés jellegén kívül, semmi nagyobb fontosság nincs tulajdonitva. Pál apostolnak egy é n i v é l e m é n y e tehát az ihletést illetőleg csak a „prófétai iratokra“ terjedhetett ki. Továbbá azt hiszem, hogy Pál az „ihletés“ szónak is más jelentést tulajdonított, mint a mit az új kori theologusok, különösen a protestáns ortodoxok tulajdonitanak. Pálnak az ihletésről való nézetét eléggé megközelítőleg fejezi ki 1 Thess. 4, 9: „Mert

megtanítottatok Istentől, hogy egymást szeres-
sétek“. Van még egy hasonló kifejezés Péter 2-ik levele, 1 része
21-ik versében: „Mert nem ember akaratjából szá-
rmazott régen a prófétálás, hanem a szent lélek-
től indittatván szóltak az Istennek szent embe-
rei“. Ebből és a kérdés alatti helyből azt állították fel ugyan az
orthodoxok, hogy miután Istennek emberei „a szent lélektől indit-
tatván, szólottak“, ennél fogva a szent lélek segítségével is irtak.
Csakhogy e hypothesis-eket soha sem tudták egy helylyel is bebi-
zonyítani; állításuk mai napig csak hypothesisnek maradt. Pálnak
tehát az ihletésről való véleménye oda terjedhetett, hogy a prófé-
ták előre tudták a jövő eseményeket, és hogy azok jóslatai le van-
nak írva a prófétai könyvekben. Arról azonban egy szót sem szól,
hogy vagy a prófétai, vagy a többi héber iratokat ihletés követ-
keztében irták volna szerzőik. Semmi nyoma nincs annak, hogy a
bibliai írók különös ihletést nyertek volna abból az okból, hogy ír-
janak. És éppen ez elmélet az, a mi ellen én harczolok. Ha tehát
sem Pál, sem a héber könyvek írói nem követelik irataikban se-
hol, hogy ők ihletés következtében, a szent lélek sugallata, diktá-
lása nyomán irták munkáikat, akkor nem csak nincs jogunk, de
nem is szabad nekünk az orthodoxia bebizonyítatlan ihletési hy-
pothesisét tény gyanánt vennünk. E hypothesis elfogadásával oly
igényt tulajdonítanak a szerzőknek, a mely nem egyeznék meg a
tényekkel. Ily igényt csak az orthodoxia támaszthat, a mely hamis
túlbugzóságában inkább gyengíteni törekszik a bibliai iratok tekin-
télyét, minthogy azok iránt kellő tiszteletet ébresztszen a vallásos
emberben. Ez és hasonló hamis tételek tagadására azt szokták mon-
dani az orthodoxok, hogy a tagadás semmit sem ér. Én meg azt
mondom erre, hogy a nagy apostolnak amaz intése szerint: „Min-
dentől, a mi gonoszna k láttatik, megoltalmazá-
tok magatokat“, (1 Thess. 5, 22,) sokkal jobb távol maradni
a pestilentiától, s tagadni minden hamis tételt, minden tudatlan-
ságra, erkölcstelenségre, istentelenségre és Isten nem tisztelésére
vezető tantételt, a melyet egy-egy ábrándozó, vagy kevély fő felál-
litott, minthogy annak elfogadásával megmérgezzük lelkünk nyu-
galmát, elnyomjuk lelkiismeretünk hangos felszólalásait és megha-
misítsuk Jézusnak éltető, örök tudományát.

Az ihletési hypothesis kifejtésénél az orthodoxiának, az érin-
tett két bibliai helyen kívül, volt még egy harmadik erőssége is.
Ez erősség Ján. 14, 26-ból a következő: „A ma v i g a s z t a l ó

szent lélek megtanít titeket mindenekre, és ezeketbe juttatja mindazokat, a melyeket mondtam nektek“. Ebből aztán elméletökkel öszszhangzólag azt magyarázták ki, hogy miután Jézus mondása szerint a „szent lélek megtanítja őket mindenekre“, ennél fogva a tanítványok tudtak mindent, jelent és jövőt; ugyanazért csalhatatlanok voltak, nem hibázhattak az új szövetségi könyvek megírásában, mert annak tárgyát és szavait nekik a szent lélek sugta. Már ha e magyarázat szerint a „megtanít mindeneket“ kifejezést szó szerint vesszük, a minthogy az orthodoxok betű-elmélete szerint nem is lehet másként venni, akkor ez a hyperbolikus kifejezés olyan sokat jelent, miszerint lehetetlen, hogy ők is meg ne ijedjenek — legalább korunkban — szokott magyarázatuktól. Hogy az apostolok nem „tudtak mindent“, azt legfényesebben bebizonyítja Pál apostol, a ki Jézus állítólagos mondásával szemben, azt mondja Csel. 20, 22-ben: „nem tudom mi következik reám“. Az apostolok hibázhatatlansága és az orthodoxia elmélete ellen bizonyít az is, hogy a szent írók az ó testamentomból vett idézeteket nem úgy és nem olyan értelemben vették, a mint és a milyen értelemben azok az ó testamentomi íróknál állottak. Ez elmélet ellen harczol az a tény is, a mire akár hány adatunk van, hogy az új testamentomi írók ugyanazt az eseményt különbözőleg fogták fel, különböző alakban, különböző viszonyok közt, mint különböző helyeken megtörténteket, és különböző kifejezésekkel adják elé. Hogy többet ne említsek, elég lesz Mát. 4, 18—22. Márk. 1, 16—20. Luk. 5, 10—11. Ján. 1, 37-től végig, és Mát. 8, 28—34. Márk 5, 1—20 Luk. 8, 26—39-re hivatkoznom, a melyekben a tanítványok hívását és a demonosokat majdnem mindenik külön szempontból fogja fel és adja elé. Ez ellentéteket az orthodoxia betű-elméletével soha sem lehet kiegyeztetni és kimagyarázni, ha csak fel nem vesszük segédül azt a tapasztalati igazságot, hogy p. o. két egyének előadása ugyanazon eseményről, a kik azt különböző érzelmek közt és különböző távolságból szemlélték, ritkán szokott megegyezni nem csak felfogási, de előadási szempontból sem; szavaikban pedig, a melyeket előadásaikban használnak, éppen nem hangzanak össze, bárha a főbb mozzanatokban megegyeznek is. Ugyan ilyen ellentétet találunk az evangélistáknál az időre, helyre és az események rendjére vonatkozólag, a mi éppen nem mutat a szent írók csalhatatlanságára. Arra bizonyosan nem, hogy a szent lélek sugallta volna nekik, mit irjanak; mert ha a szent lélek ily

ellentétes nézeteket és kifejezéseket sugallott nekik, akkor a szent léleknek nem volt tökéletes ismerete a tényekről; egyszersmind azt is elfeledte, hogy miként és micsoda szavakkal diktálta le már az előtt a többi írónak. E mellett jusson eszünkbe az is, hogy e kérdés felett: „Megtartsák-e a pogányok is Mózesnek céremóniális törvényét és a körülméletelkedést“? mennyire meghasonlott a jeruzsálemi szentek és apostolok gyülekezete (Csel. 15 r.); Péter, Pál és Barnabás ellene, a többi mellette voltak. Ezekből világos, hogy nem csak a szent írók nem voltak különösen ihletve; de az e tárgyban az orthodoxok által felhozni szokott bibliai helyeknek sincsen semmi bizonyító ereje és szilárd alapja. Egyetlen eset, a mit nem tudtak, az egész ihletési tannak ellene mond — per analogiam.

De mielőtt e tárgybani véleményünket meggyőződéssé emelünk, lássuk röviden az ihletés történetét, vagyis az ihletési tannak a külön korszakokban felállított alakjait. Ez anynyival inkább szükséges, mert nekünk, kik a vallásos dologban nem tartunk mindent bevégzett, positiv ténynek; nem ragaszkodunk vakon egyik, vagy másik kor felállított tantételeihez, hanem az emberi lélek természetes törvényeinél fogva a haladás terén kívánunk maradni, hogy azt a képet, melyre minket Isten alkotott, a lehetőleg megközelíthessük, — ennél fogva kötelességünk az ihletés dolgában is megvizsgálni a külön elméleteket egyenként és öszszesen, s azt fogadni el, a melyik az igazságot leginkább megközelíti; vagy ha ezek közül mindenik távol állana az igazságtól, akkor egy oly véleményt kell érvényre emelnünk, a mely a biblia szellemével s magának a dolognak természetével leginkább megegyezik.

Minden primitiv nemzetnek meg volt az a hite, hogy bölcs, jó, nagy és szent embereik ihletve vannak Istentől; hitték, hogy Isten közvetlen jelen van minden embernél, midőn az valami nemes tettet visz végbe; sőt akkor is, midőn a törvény iránti engedetlenségért bünteti. A hajdankor nevezetesebb vallásai mind tanították azt, hogy prófétáik ihletve voltak. Voltak egyszersmind bizonyos könyvek is, a melyeket szenteknek tartottak; kivéve a kevésbé ismert vallásokat, milyenek az észak-amerikai indiánoké ¹⁾

¹⁾ Az amerikai indiánoknak soha sem volt szent könyvök, ma sincsen. Egyedüli zsinormértékek a vallás és erkölcs dolgában az a törvény, a mi Pál apostol szerint „a lélekbe van írva“. Érdekes az a párbeszéd, a mely 1805-ben egy amerikai trinitarius missionarius és a seneca indiánok főnöke Sagoyewatha közt, Buffalo Creekekben folyt. Ide jegyzek egy pár vonást belőle. Missioná-

stb. A Confucius követőinek, Kinában, van 5 rendbeli főbb szent könyvök, csak hogy ezeket nem azért tartják szenteknek, mintha isteni kijelentést foglalnának magokban, hanem azért, mert a hajdankor legendáit és a külön vallás-tanítók nézeteit adják elő¹⁾. Már a **Hinduk**, a Brahminok állítása után, azt hiszik, hogy szent könyvüket, a *Vedát*, maga Brahma isten jelentette volt ki a világ teremtésekor, s miután egy darab ideig csak a hagyományban élt, a bölcs Vyasa leírta²⁾. A **Zoroaster** követői, a Géberek, Parzsok, Kermanok, vagy egy neven Behedinnek azt tartják, hogy szent könyvöket, a *Zendavestát*, maga Zoroaster kapta az égből Ormuzdtól, midőn vele beszélt³⁾. A **mahomedánok** azt állítják, hogy szent könyvöket, a *Koránt*, Mahomednek Allah diktálta fejezetenként 23 esztendő alatt, a mint Mahomed⁴⁾ megvallja szent könyve némely részeiben; más helyen pedig azt mondja maga a

rius: „Eljöttem hozzátok, hogy megtanítsalak titeket arra, hogy miként lehet a Nagy Szellemet (az indiánok csak egyetlen egy nagy Szellemben hisznek) hozzá legméltóbban imádni, és hogy hirdessem nektek Krisztus Jézust. Csak egy könyv van, a melyben az igaz vallás meg van írva; s csak egy igaz vallás, a melyet ha nem fogadtok el, nem lesztek soha boldogok, egész éltetekben sötétségben és tévelygésben fogtok járni“. Indián főnök: „Te azt mondod, hogy vallásod egy könyvben van megírva. Ha a Nagy Szellem jónak látta volna, hogy nekünk is legyen ilyen könyvünk, bizonyosan adott volna; egyszerűsmind arra is megtanított volna, hogy azt helyesen megérthessük. Nekünk is van egy vallásunk, a melyet eleinktől örököltünk. Ez megtanít minket arra, hogy a Nagy Szellem alkotott mindent; hogy a mit ő tesz, az helyes, és hogy ő minden gyermekei javára teszen. E vallás szerint imádjuk mi őt. E vallás megtanít minket arra, hogy hálával fogadjunk tőle mindent, szeressük egymást és legyünk egyek a jóban. Mi soha sem veszekedünk a vallás dolgában, mint ti. Mind e mellett, ha mégis a te vallásod olyan jó, a milyennek te állítod: akkor menj el elébb fehér szomszédainkhoz, tanítsd meg őket arra, hogy legyenek jók, becsületesek s ne igyekezzenek minket megcsalni; és akkor ismét gondolkozni fogunk arról, a mit te nekünk mondottál“. E szavakra a missionárius elment és többé nem tért vissza. Sok igazság van az indián szavaiban. — (L. Dr. Beard. Sabbath Leisure, p. 78).

1) A chinaiak öt főbb szent könyve: Schuking, Yking, Schiking, Liki és Tschuntschiu.

2) A Veda 4 könyvből áll, u. m. Rigveda, Shehamveda, Jadschurveda, és Adhar-vana-veda. Ezeket szerintök Vyasa írta, de Muni szedte össze ezelőtt 4900 évvel. A Vedának magyarázata a Sastram.

3) A Zoroaster követőinek három szent könyve van: 1) a Zendavesta, mely a monda szerint 1200 marhabőrre volt leírva; 2) Vendidád, melyben le van írva Zoroasternek az istennel való beszélgetése; 3) Bun-debesch.

4) Korán, Súra 6, 7—25, 33. A Korán magyarrá is le van fordítva Szeldmayer és Gedeon által. Kassa, 1831.

Korán, hogy „öt Gábor angyal hozta le egyszerre az égből“ Ramadan hónapban, Alkadár éjjelén¹⁾). A **rómaiak** ihletésteljesnek hitték és akkora tiszteletben tartották a *Sibyllák* könyveit, hogy midőn tanácsot kértek azoktól, a főpap elébb földig hajlott előttök²⁾). Numma azt állítja, hogy tanait egyenesen Istentől nyerte. A **görögöknek** nem volt ugyan szent könyvek, de ők úgy tartották, hogy a jóslatokban levő gondolatokat, sőt szavakat is az istenek adják a papok ajakára. A **zsidók** pedig azt hitték, hogy maga Jehova személyesen, „saját ujjával“ írta le a „Törvényt“ a két kőtáblára, s adta kezeibe Mózesnek a sinai hegyen³⁾). Az ókori népek tehát kisebb-nagyobb mértékben hitték, hogy szent könyveik ihletve vannak⁴⁾, azaz θεόπνευστος; papjaikról pedig, a mai pápistákkal együtt, a Baal és Hómer papjaitól, a Druidáktól és táltosoktól kezdve le a pápáig, azt tartották, hogy azok Istennel közvetlen érintkeznek. Azonban a hajdankori népek nem csak szent íróikat tartották ihletetteknek. Hogy Pál maga is tulajdonított ihletést a pogány íróknak, mutatja az a tény, hogy leveleiben idézett tőlök. Így idézetek: Csel. 17, 28, 29 1 Kor. 15, 33. és Tit. 1, 12. krétai Epimenidestől. A θεόπνευστος szó „Istentől született“, „Istentől adatott“, „Istentől taníttatott“, „teljes Istennel“ értelemben a világi íróknál is gyakran előfordul. Így például Plutarch beszél „Istentől ihletett álmokról“. Cicero azt mondja, hogy „egy ember sem lett nagygyásoha valami isteni ihletés nélkül“⁴⁾). A Sibyllák így írják le az ihletés természetét: „Nem tudom én azt, a mit mondok, hanem Isten parancsol mindent, a mit beszélek“. Flavius Josephus azt állítja⁵⁾, hogy „Jotapata fogságba ejtése után megmondotta Vespasiánnak, miszerint ő Istentől megtaníttatott, hogy megjósolja Vespasiánnak a római birodalom urává lételét“. Tehát a hajdankori népek hite szerint hirneves világi írók is ihletve voltak, nem csak a szent írók⁶⁾).

1) Súra 2, 97—81, 18. 97, 1.

2) Lásd Oracula Sibyllina J. H. Friedlieb. Lipsiae, 1852.

3) 2 Móz. 31, 18.

4) Lásd e tekintetben Cicero De Nat. Deor. II, 66; Orat. pro. Arch. C. 8; Xenoph. Memor. S. I, 1; Seneca, Ep. XLI.

5) De bello Judaico, lib. III, 8. 9. 14.

6) Lásd e fontos tárgyban: Sonntag, Doctrina Inspirationis, 1803, §. 1. et seq. — Baumgarten Crus. Dogmengeschichte, vol. II. p. 775, et seq. —

A zsidóknak az ihletésről való hitét leginkább kifejtve találjuk a Talmudban, a mely nem csak minden betűnek, de minden jegynek ihletést tulajdonít. A Talmud azt mondja: „A Mózes ötödik könyve eljőve és meghajlék Isten előtt, és monda: Ó világ ura! te bennem megirtad a törvényt. Ime Salamon ki akar törölni belőlem egy i o d - o t“ (5 Móz. 17, 17. „feleségeit ne sokasítsa meg“ után). Jehova pedig felele: Inkább elvesz Salamon sezer hozza hasonló, minthogy belőled egy hangzó elveszzen.“ A zsidók anynyira ragaszkodtak ez eszméhez, hogy e miatt mindig különös gondot fordítottak irataik lemásolására; sőt a lemásolásra nézve különös szabályokat is állítottak fel. Meghatározták, hogy az ó szövetségi könyvekben van összesen 815,280 héber betű; mint szintén azt is, hogy minden egyes betű hányszor fordul elő, p. o. az *Aleph* 42,377-szer, a *Béth* 38,218-szor stb. A másolatnál csak oly példányt lehet használni, a melyik nincs megrontva. Hogy aztán valamely könyv meg legyen rontva, arra nézve elég volt, ha *egy betűvel több*, vagy *kevesebb* volt benne; ha nem tentával és nem olyan pergamenre volt írva, a melyet valamely zsidó éppen arra a célra készített; vagy pedig, ha a könyv tisztátalan állat bőrébe volt takarva. Továbbá, a szabály szerint először lineázni kellett a pergamenre; a szót csak azután lehetet leírni, ha az író azt először fenhangon kimondotta, és pedig úgy, hogy a betűket nem volt szabad egymással összekötni. Mikor a Jehova vagy Elohim szó leírása következett, annak elébb kimosták a pennát és csak azután írták le. ¹⁾ Ha e szabályokat valamely másoló nem tartotta meg, annak másolata hamis volt, semmi tekintélyvel nem bírt.

Ilyen szörszálhasogatásig terjedt a zsidóknak szent könyveik iránti tisztelete Jézus idejében. Ugy látszik maga Jézus is osztotta eleinte némileg népének e bal nézetét: „Egy kis iota, vagy egy pontocska el nem mulik a törvényben, míg nem mindenek beteljesítettnek.“ Nem csoda tehát, hogy e nézet átment a keresztény egyházba, s az egyházi atyák ihletetteknek tekintették az új szövetségi iratokat is. Az egyetlen nehézséget csak abban látták, hogy az evangélisták sehol sem hivatkoznak irataikban arra, hogy ők tudományukat és azt, a mit ir-

De Wette, Dogmatik, §. 85—96 és §. 143—148, a hol az ó testamentomi ihletést írja le. Továbbá a Bauer, Strauss és Münscher műveit.

¹⁾ L. Butler, *Horae Biblicae*.

tak, a szent lélektől nyerték. Már a régibb atyák, a mint fennebb említém, bizonyos minőséget kerestek a kánon megalkotására nézve. Miután ezt meglették, azt állították, hogy az új szövetségi könyveknek történeti része ugy, mint a levelek, egyformán ihletve van a Logos által. Azonban a niceai zsinat előtti atyák nagy része ez ihletést a pogány írókra is kiterjesztette. ¹⁾ Maga Tertullianus egyik iratában ²⁾ azt mondja, hogy minden irás, legyen az szentirat, vagy világi író műve, ha a mivelődésre befoly, ihletve van; s ugyan e helyen 2 Tim. 3, 16-ot így fordítja: „Minden irás, a mely hasznos a tanításra stb, ihletve van.“ Ilyenszerű ihletést tulajdonítottak a Hermás munkáinak és a Sibyllák könyveinek. Az első száz esztendőben, ennél fogva, az atyák egy része, az ugynevezett orthodox párt ama plátói nézet felé hajlott az ihletést illetőleg, a mely szerint a szent írók „*Dei amanuenses, Christi manus, et spiritus sancti tabelliones, sive notarii et actuarii*“ voltak ³⁾; a másik része pedig evel ellenkezőleg azt állította, hogy a szent írók, éppen mint más írók, emlékezetből írták műveiket, emberi módon, minden természetfeletti befolyás nélkül; legfeljebb csak az előttök lebegett tárgy szépsége és a dolog igaz volta ihlette lelkeiket

Ez a nézet-különbség megmaradt a közép korban is le egészen a reformációig. A magát orthodoxnak nevező párt szigorúan megmaradt a szó szerű ihletés elve mellett, bárha egyesek, mint Abelard és mások megvetéssel említik a szó szerű ihletési tant, a betű-hitet. Jeromos igen helyesen kimondja, hogy az új testamentom nyelvezete nem tiszta, teli van hebraizmussal; e mellett sok helyen hibás a szókötése, a mi a szó szerű ihletési elmélettel szemben, de annak nyelvén annyit teszen, hogy Isten, midőn az új testamentomot diktálta, nem használt tiszta görög nyelvet, néhol magát grammatikátlanul fejezte ki a nyelv természete ellenére. Lám hova vezet a verbalis inspiratio, hogy annak védői kénytelenek Istent inkább grammatikátlansággal vádolni, minthogy elméletök csorbulást szenvedjen! A reformáció előtt kevéssel Erasmus pedig ugy nyilatkozott a szent írókról: „A z o k i s c s a k e m b e r e k v o l t a k ; o l y a n e m-

¹⁾ L. Hase Dogmatikájában az idézeteket.

²⁾ De cultu Femm. C. 3. „Legimus omnem scripturam aedificationi habilem divinitus inspirari.“

³⁾ Quenstedt, Theolog. didact. p. 55: „Deus, si accurate loqui velimus, S. scripturae auctor dicendus est, prophetae vero et apostoli auctores dici non possunt, nisi per quamdam catachresin; ut pote qui potius Dei auctoris calami et ἀρχιγραμμάτων, sp. s. verbum dictantis notarii et amanuenses fuerunt.“

berek, a kik némely dolgokat nem tudtak, másokban hibáztak.“

A reformációkor Luther eleinte függetlennek mutatta magát a szószerü ihletési elmélettől, és a következő elvet állította fel: „Ha valamely könyv Jézust tanítja, az ihletve van; de a mely Jézust nem tanítja, az nincs ihletve, ha mindjárt Péter, vagy Pál írta volna is. A mely könyv pedig Jézust tanítja, az ihletve van, ha mindjárt Júdás, Kajafás, Pilátus, vagy Heródes írta is.“ És ez elvből indulva ki, egyik új szövetségi könyvnek elsőseget adott a másik felett. Némelyeket éppen nem tartott ihletetteknek. P. o. a Jakab leveléről azt mondotta, hogy „a bban több a szalma, mint a búza.“ Később azonban szükségesnek látta a biblia szabad vizsgálásának elvét csorbitani, s annak ellenében bizonyos korlátozást szabni. ¹⁾ E szükségességi nézet hozta létre egyfelől az ember lelkét megkötő, különböző konfessiókat és kátékat; ez okozta másfelől azt, hogy Luther, valamint a helvét és német reformátorok is elfogadták a szószerü, teljes ihletés orthodox teoriáját, illetőleg a betű-tant, és a kánon minden egyes könyvét ihletettnek tekintették. ²⁾ Ezekről egészen eltérő nézetben voltak az antitrinitarius reformátorok, főleg a Socin követői. Ők nem az egész bibliát, hanem csak az új szövetségi könyveket tekintették a keresztényi élet si- normértékének. ³⁾

A protestáns theologusok tehát az ihletés elméletét illetőleg ismét visszatértek a római egyház tételeire, avál a különbséggel, hogy ők csak a kánonikus könyvekre terjesztették ki az ihletést; a hagyományokból az ihletési hypothesis megtartották, a többit pedig megvetették, a melyeknek a tridenti zsinat IV-ik ülése I-ső decretumában a bibliai iratokkal egyenlő tekintélyt tulajdonított, az alatt a szin alatt, hogy azok is „Krisztus által, vagy a szent lélek sugallata nyomán irattak.“ Ennyiben tehát a római és protestáns orthodox egyházak egyeznek. Továbbá abban is egyeznek, hogy a hit dolgában magának mind a kettő egy külső, csalhatatlan tekintélyt állított fel. A protestáns orthodox egyház az ihletési hypothesis alapján csalhatatlan tekintélynek tartja a bibliát — innen van

¹⁾ L. Farkas J. Egyháztörténelem. 2-ik köt. 36. §.

²⁾ L. Formula Concordiae. — Formula Consens. Helvetica.

³⁾ Faust. Socin. De auctoritate S. Script. C. 1. Biblioth. Fratr. Polonor. vol. I. p. 271: „Utilis quidem plures ob causas sit lectio Veter. Testamenti iis, qui novum recipiunt, sed non tamen necessaria.“

az ő bibliolátriája; a római egyház pedig a szent lélek közvetlen jelenléte nyomán magát az egyházat, a mit a római káté I, 10. 18-ban így fejez ki: „*Ecclesia errare non potest in fidei ac morum disciplina tradenda, cum a spiritu sancto gubernetur.*“

Azonban volt az említett egyezés mellett is egy lényeges különbség a római egyház és protestáns orthodoxia felfogása között az ihletésről. Miután a római egyház a biblia kánonikus és apocryphus könyvei mellé egyeulő tekintélyvel a hagyományokat is felvette, — ennél fogva az ihletési hypothesis-t nem alkalmazta egyenlő mértékben a biblia minden könyvére, p. o. a történeti könyveket nem tartotta éppen abban a mértékben ihletetteknek, mint a prófétai könyveket. ¹⁾ Efel szemben a protestánsok azt állították, hogy a szent írókat a szent lélek vezérelte, illetőleg az adta az impulsust az írásra; és továbbá, hogy nem csak a tárgyat, (*suggestio rerum*) hanem az azt kifejező szavakat (*suggestio verborum*) is az adta ajkaikra. ²⁾ Így az ők nézetök szerint a tárgyat, a szavakat, sőt a vallásra, erkölcsre, természethistoriára, csillagászatra, természettanra, történelemre, geográfiára és mesterségre vonatkozó ismereteket is a szent lélek súgta az írók füleibe. Azok semmi egyebek nem voltak, csupán szájak, a melyekkel a szent lélek beszélt, és pennák, a melyekkel a szent lélek írt. ³⁾ Szerintök maga Isten volt a biblia szerzője. E tekintetben a protestáns nézet egyezik a mahomedánok és parzsok hiedelmével, a kik azt hiszik, hogy szent könyveiket az ők istenök szerkesztette.

A protestáns orthodoxia az ihletési hypothesisnek imént említett kifejtési fokozatánál még nem állapodott meg, hanem annál is tovább ment. Felvette ugyanis, hogy a szó betűkből áll; s hogy a kifejtés teljes legyen, meghatározta, hogy miután az egyes szavak a bibliában ihletve vannak, ennél fogva a betűk is ihletettek. S bár a kritika elég világosan kimutatta, hogy a héber iratok eredetileg csupán mássalhangzókból állottak, hangzókkal a későbbi rab-

¹⁾ L. Bellarmín. De verbo divin. I, 15: „Aliter Deus adfuit prophetis, aliter historicis. Illis revelavit futura et simul adstitit, ne aliquid falsi admiscerent in scribendo, his non semper revelavit ea, quae scripturi erant, sed excitavit duntaxat, ut scriberent ea, quae vel viderant, vel audierant, quorum recordabantur, et simul adstitit, ne quid falsi scriberent, quae assistentia non excludebat laborem.“

²⁾ D. Strauss, Dogmatik I. B. p. 123. 124.

³⁾ Quenstedt, Theol. didact. p. 55: „prophetae et apostoli... Dei auctoris calami et ἀρχιγραμματοῦς sp. s. verbum dictantis et inspirantis notarii et amanuenses fuerunt.“

bik látták el az egyes szavakat, ⁴⁾ — mindazáltal a protestánsok a héber hangzókat jelölő pontokat is ihletetteknek nyilvánították. ⁵⁾ És itt a kritikával szemben, — a mely semmi felekezetet, semmi pártnézetet nem fogad el — abba a bajba jöttek a szószerű ihletési elmélet miatt, hogy a tudomány ellenére a számos bibliai codexek közül egyiket hitelesnek, ihletettnek kellett venniök. E kéziratot elnevezték „**textus receptus**“-nak; s hogy aztán annak kellő tekintélyt adjanak, tovább mentek a következetlenségben, és mint a bráhmínok, azt mondták, hogy az a kézirat különös csoda ⁶⁾ következtében minden hibától és hamisítástól menten maradt. Ez állításukkal szemben aztán a kritika idézhette érveit; emlegethette a különböző codexek ezer meg ezer „*variaelectiones*“-seit, ök következetesek maradtak következetlen hypothesisökhöz; nem vették tekintetbe a tudomány érveit, sőt a hol és mikor lehetett, kiméletlenül ledorongolták a kritikát, és megtagadták a kritika tekintélyét. Azonban a kritika az orthodoxiának minden dorongolásai daczára is haladt a maga útján; s csakugyan sikerült is neki rést nyitni a szószerű ihletés ó testamentomi kárpitján, a tudatlanságra vezetés takaróján, és lassan-lassan hiszem, hogy el is mossa egészen. Csak az a kár, hogy még helyébe nem tudott általánosán egy valódi helyes véleményt mindenütt meghonosítani.

Látuivaló e rövid történeti vázlatból, hogy a Cicero nézetén kívül az ó kori összes vallások hite, ide értve a zsidókét is, az „*ihletésről*“ annyira téves, annyira mythologiaszerű, és annyira ellenkezik magának a dolognak természetével, különösen pedig az ó testamentom szellemével, hogy egyfelől csupán ezért sem fogadhatjuk el; de másfelől azért sem lehet elfogadni, mert

⁴⁾ M. L. De Wette: Einleitung in die Bibel d. A. u. N. Testaments. — Elias Levita: Masoreth Hammasoreth, Semler ford. — Jac. Robertson, Dissertatio de genuina punctorum vocalium Hebraicorum antiquitate in ill. Clav. Pentateuchi. Edinburg. 1770.

⁵⁾ Formula Consens. Helvetica, Can. II: Hebraicus Vet. Testamenti codex — tum quoad consonas, tum quoad vocalia, sive puncta ipsa, sive punctorum saltem potestatem. — Θεόπνευστος.

⁶⁾ A csodákról tüzetesen fogok szólni egy következő alkalommal. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy csoda soha sem történt; mert ennek szükségessége és ebből folyó bekövetkezése ellenkezik Istennek bölcsességével és mindentudóságával. A mit az evangélisták után a keresztények csodának neveznek, az nem egyéb az előttök végbement, vagy másoktól hallott, s reájok is nagy benyomást tett csodaszerű, megható eseményekből lassanként kifejtett mondáknál. Ők aztán ezeket, annál a szeretetnél fogva, a melylyel Jézus iránt voltak, az ő személyéhez kötötték.

nem tudjuk elképzelni és eszünkkel megfogni, hogy Isten, egy szellemi főlény, irodát tartson, és saját kezeivel gyermekei egyik vagy másik vallásfelekezetének szent könyveket szerkesztszen; oly szent könyveket, a melyek egymással anynyira ellentétes nézeteket, elveket foglalnak magokban, mint p. o. a monotheismus, dualismus, trimurtianismus, polytheismus, természeti tárgyak, szobrok, bálványok stb. imádása. Ha az ó kor bármelyik vallásának ihletési hypothesisét el lehet fogadni, akkor éppen olyan joggal el lehet a többit is. Egyik sem igazabb a másiknál. Egyiknek sincs semmi alapja. Azonban az ó kori népek durva vallásos fogalmain nincs mit csodálkoznunk. Hiszen látjuk, hogy a zsidó népnek is — a melynek pedig tisztább nézetei voltak a főlényről, mint a többinek, — milyen durva gyermekies fogalma volt Istenről. A zsidó nép az emberiség gyermekkorában élván, nem tudott felemelkedni egy szellemi lényhez; tehát Istent kellett személyesíteni és lehozni ide a földre. Innen van, hogy nem csak Istent hozták le a földre, a paradicsomba, a sinai hegyre; hanem még gondviselését is személyesítették az angyalokban. Innen van az is, hogy a keresztény vallás, tisztább és méltóbb fogalmai miatt a fő lényről és szellemi volta miatt, anynyira felette áll nem csak a zsidó, de minden más vallásnak is.

Csaknem olyan formán állunk a római és protestáns orthodoxia ihletési hypothesisével is, mint az ó kori vallásokéval. Mind a kettő csalhatatlannak tartja elméletét. A római egyház, a mint láttuk, bizonyos engedményeket tesz ez elmélet terén. Nem terjeszti ki az ihletést egyenlő mértékben minden bibliai könyvre. Tehát szerinte nincs minden könyv egyformán ihletve. Szerinte némely írók tévedhettek is. És éppen e rés az, a mely feljogosít minket arra, hogy a többi írók csalhatatlanságában is kételkedjünk, s az egész ihletési theoriát hamis agyrémnek nevezzük. A protestáns orthodoxia szigorubban ragaszkodott eleinte elméletéhez. Az ihletési hypothesis kiterjesztette az ó és új szövetségi minden kánonikus könyvre. Nem csak, hanem kimondotta határozottan, hogy miután az egész bibliában minden kifejezés, szó, mássalhangzó és hangzó egyformán Istentől származott, — ennél fogva minden egyes könyv egyformán isteni, igaz, és hogy csak ezek és csak ily értelemben lehetnek a keresztény ember életének vezérfonalai. Azonban a protestáns orthodoxia sem maradt meg következetesen e hypothesis mellett. Később az is rést nyitott elméletén akkor, mikor a reformátorok kátékat és konfessiókat alkottak, melyekben a kereszté-

nyek hitét körül irták, megszabták és meghatározták; holott az az ők elvök szerint nem lehetett más, mint a mi a bibliában van. Ilyenformán egyik következetlenségből a másikba estek. Például azt állították, hogy a szombat nem szent és a körülmetélékedést nem kell megtartani. Ez állításukat avál igazolták, hogy Jézus nagyobb volt Mózesnél; ő pedig a körülmetélékedés helyett a keresztiséget hozta bé. Azt elfeledték, hogy születése után nyolcz nappal Jézust is körülmetélték. És így éppen ők magok vágtak rést elméletökön az által, hogy gyakran igazságnak vették a bibliából azt, a mit akartak, s kevésbé igaznak azt, a mi nekik nem tetszett, — s eképpen elvesztették erejüket annak fentartására; mert ha ez elmélet ellenére maga az orthodoxia a biblia egyik részének elsőségét ad a másik felett, akkor hasonló alapon bár ki is jogositva van erre mind addig, míg az egész hypothesis összeomlik. E modort a protestáns orthodoxia nem csak a magyarázat, de a gyakorlat terén is követte. Például a legkonokabb orthodoxok sem köszöntik egymást „szent csókolással;“ nem „mossák meg egymás lábait,“ pedig elég világos példát adott erre Jézus; nem „kenik meg a beteget olajjal;“ ha egyik felől valaki őket pofon üti, „nem tartják oda a másik arcukat“ is; és „ha valaki felső ruhájokat kéri,“ nem „adják oda az alsót is.“ Pedig ezt is Jézus parancsolta. Szóval a gyakorlatban ők magok sem tartják meg többé azt az elvet, hogy az „e g é s z i h l e t e t t í r á s“ az utolsó betüig egyformán kötelező és igaz. S mint minden elv életrevalóságának maga a gyakorlat a legbiztosabb rostája, ennélfogva a gyakorlat megmutatta, hogy az orthodoxia ihletési hypothesisise hamis és tarthatatlan. Ha tehát a gyakorlat megdöntötte az elméletet, akkor nem látom át, hogy miért ne lehetne azt kifejezni szavakkal is, — anynyival inkább, mert a betüszerinti ihletési elméletnek, a betü-hítnek továbbra is érvényben tartása teljesen ellenkezésbe hozza a bibliát a mai kor kritikájával, exegesisével, szóval mindennemü tudományával, a mi mindenesetre akadályozza az embereket abban, hogy a bibliát a maga valódi szelleme és jelleme szerint fogják fel, s annak alapján fogadják el. Ez az ellenkezés az oka az emberek közönyösségének és vallástalanságának; ez az oka, hogy az emberek, különösen a tapasztalat, a tudomány emberei oly megvetőleg szólnak a bibliáról és oly kicsinylőleg említik a vallást. És kik vitték ide a tudomány embereit? az igaz hitüségét követelő orthodoxok, az ők hamis i h l e t é s i h y p o t h e s i s ö k k e l.

Ezek szerint láttuk, hogy a Cicero nézetén kívül, sem az ó

kor hite, sem a római és protestáns orthodoxia ihletési elmélete nem csak nem közelíti meg az igazságot, sőt a val homlokegyenest ellenkezik. S miután ez elmélet ellenkezik az igazsággal; ellenkezik az egész biblia szellemével, a vallás és erkölcsiség eszméivel, melyeket a kül és beltermészetből tanultunk meg; miután ellenkezik Jézus küldetésével, életével, tetteivel, elveivel; sőt az embert lelkiismerete, józan okossága megtagadására és Isten iránti kegyes érzelmei s tisztelete kiirtására kényszeríti, — ennél fogva János apostolnak amaz intése nyomán: „Szerelmesim, ne higgyetek minden léleknek, hanem megpróbáljátok a lelkeket, ha Istentől vannak-e, mert sok hamis próféták jöttek a világra“ (1 Ján, 4, 1.), mi nem csak nem fogadjuk el a „teljes ihletési hypothesis“, a „betűhitet“, hanem egyszersmind veszélyesnek is nyilvánítjuk.

De minthogy nem elég csak kivágni a fekélyt az emberiség tagjaiból; nem elég csak rombolólag hatni a hamis próféták tanaira, hanem szükség, hogy a kivágott sebet begyógyítsuk és a hamis elmélet helyett oly igazságot emeljünk érvényre, a mely nem lázítja fel az ember keblét; a mely megegyezik Isten szeretetteljes tulajdonaival, a lélek természetével, a tapasztalattal, az élet könyvével, s Istennek—nem csak, mint az orthodoxia hiszi, bizonyos határozott időben történt kijelentésével,—hanem az ember létezésétől kezdve minden időben történt, ma is folytonosan történő kijelentésével is. Ha ezt teszszük, akkor a tudománynak az orthodoxia által a vallástól elüzlött bajnokait visszavezetjük az élet vizéhez; kibékítjük a bibliát a kor tudományával, megmutatván nekik, hogy abban csak a lelki élet tudományát, a vallás és erkölcs örök elveit keressék, de világi tudományt ne; és hogy azért van az a nagy ellenkezés a biblia tudománya és a mai kor tudománya közt, mert a bibliai írók, — bár hevülve voltak irataik tárgya iránt — mindazáltal azokról tökéletlen ismeretők volt. A honnan önként következik, hogy irataiknak, éppen mint bármely világi író művének, csak anynyi értéket lehet tulajdonítani, a mennyit magokban foglalnak. Sem többet, sem kevesebbet.

És itt már önkénytelenül felmerül az a kérdés, hogy miután mind a római egyház, mind a protestáns orthodoxia szöszzerű ihletési elmélete elvitathatlanul hamisnak, egy be nem bizonyított hypothesisnek nyilvánult: mi az az igazság, a melyet az „ihletésre“ nézve érvényre emelhetünk és kell emelnünk?

E tekintetben jőünk tisztába legelőbb is az ihletés fogalmá-

val. Az ihletés nézetem szerint Istenre, mint minden dolgok egyedi örök kútfejére vonatkozólag nem egyéb, mint az isteni léleknek saját lelkünkre kiható, elevenítő, éltető és működtető hatása; az emberre nézve az a külső és belső hatás, melyet Isten lelkünkre gyakorol; munkásságára nézve az ember szellemi tehetségeinek erősödése, elevenülése, lelkesültsége és magasztosultsága minden szép, jó, igaz és nemes iránt; eredményére nézve pedig az a törekvés, önfeláldozás, jótékonyosság, igazmondóság, jogosság stb, a melyet istenes élet által, a lelkünkbe irt erkölcsi, isteni törvény sugallatára hallgatva szóval és tettel végbeviszünk. Így fogva fel az ihletést, azt mondhatjuk, hogy „Isten bennünk van és mi Istenben élünk és mozgunk.“ E hatása által Isten közli velünk az igazságot, s mi lelki tehetségeinknél fogva éppen oly közvetlen érintkezésben állunk vele, mint érzéki szerveink által a külső tárgyakkal. Isten a lelki tehetségek: az ész, lelkiismeret s általában a szellemi tehetségek által ihleti az embereket, kijelenti akaratát minden korban és minden embernek, nem természetfeletti, csodálatos módon, mert ez ellenkezne Istennek mindenütt jelenvalóságával és bölcseségével, hanem természetes úton. Eként az Isten mindenütt jelenvalóságánál fogva az ihletés nem csak egy kor, egy nép, p. o. zsidók, keresztények, vagy mahomedánok tulajdona, hanem közös az egész emberiséggel,—anynyival inkább, mert Isten szelleme tölt be minden tért, az ő lelke lengi át az időket, az ő lelke gyakorol minden hatást minden teremtményre a féregtől elkezdve fel az emberig. Istennek hatása, ihletése tehát nincs sem helyhez, sem térhez, sem időhöz, sem egyes emberhez, sem egyes népekhez kötve, hanem általános, egyetemes, egyenes, a mely kizár minden közvetítőt Isten és az ember közül. Minden egyes ember, legyen az keresztény, vagy mahomedán, zsidó vagy pogány, egy formán keresheti Istent és Pál apostol szavai szerint „bizonyosan megtalálja;“ beszélhet vele; érezheti mennyei atyjának jelenlétét, s egyenesen az élet forrásából meritheti a tudás, ismeret, hit, szentség, szeretet, igazság és bölcsesség magasztos eszméit, a melyek ihletéssel töltik el az ő kebelét. Ezek szerint, bárha az ihletés különböző alakokban jelenik is meg előttünk, mindazáltal lényegileg csak egy nemű ihletés létezik, tartozzék bár annak tárgya a gondolkozás, ítélés vagy érzelem körébe, mint p. o. a szeretet, jóság és igazság; és az ihletés csak egy módon történik t. i. Istennek lelkünkre hatása által, a mely működés midőn eszünkre hat, felkelti abban az igazság ismeretét, lelkiismeretünkben a jogosság érzetét, s egész

szellemi életünkben a szeretet, meggyőződés és hit nemes eszméit. S minthogy Istennek ihletése nincs sem tárgyhoz, sem néphez, sem idő- és térhez kötve: ennél fogva nem csak a vallás szolgája vagy a próféta lehetett és lehet ihletve, a ki Istennek belső munkásságát tanulmányozza; de éppen oly mértékben ihletve lehet a költő, a természettudós, a csillagász és vegyész, a ki Istennek a külvilágban való működését, törvényeit kutatja. Vajon egy Homer, Socrates, Plato, Shakespeare, Milton, Kazinczy, Newton, Archimedes, Leonidas, Zrinyi nem épen úgy lelkesülve, illetve voltak-e magasztos eszméik által, mint Mózes, Dávid és Ézsaiás? Mindenik Istentől nyerte az ihletést, a mely őt lelkesíté; az erőt, a mely kitartóvá és munkásságát eredménydússá tette; és ez ihletés által mindenik fölébe emelkedett kortársainak. Oktalanság volna tehát azt állítani, hogy Isten különös módon és különös nemű ihletéssel ihlette a különböző időkben az egyeseket és népeket. Ez csak akkor volna képzelhető, ha Isten nem volna tökéletes, mindenütt egyaránt jelenvaló és bölcs. Ámde miután tudjuk, hogy ő tökéletes, e tulajdonából azt is tudjuk, hogy az a mit ő teszen, tökéletes, és így változhatatlan. Ugyanaz a tökéletes isteni bölcsesség nyilatkozott a teremtés hatodik napján, a mely a kereszténység első reggelén, s ugyanaz nyilatkozik ma minden egyes emberre, népre nézve. Istennek hatása az emberre ugyanaz ma, a mi volt a teremtés kezdetén; a lélek törvényei is ugyanazok, csak az emberek felfogása különböző.

Miután tehát Isten folytonosan ihlet minden korban minden egyes embert, ennél fogva csak egy nemű ihletés van, s ez egynemű ihletés egy módon történik t. i. Istennek kül- és belhatása által. S hogy még sincs minden ember egyformán ihletve, ez onnan van, hogy az emberek fejlettségi fokozata, értelmi, erkölcsi és vallásos műveltsége különböző. Születésénél fogva minden ember egyformán jogositva van ugyanazon ihletésre, csak hogy a tanítás, nevelés, a jellemképzés, az égaly, a viszonyok, egyik embert ihletettebbé, a másikat kevésbé ihletetté teszik. Az értelemben, műveltségben és érzelmekben gazdag lélek képesebb az ihletésre, mint a miveletlen, a tudatlan, a vétkes és istentelen. A kinek mentől szebb, tisztább és szilárdabb a jelleme, ki mentől teljesebben betudja tölteni a lélek parancsát, s lelki adományából mentől szebb gyümölcsöket teremt, az annál inkább ihletve van. Az ihletésnek tárgya minden ember, kútfeje Isten, és bizonyítéka az előállított igazság. Ezért mondja Jézus: „gy ü m ö l c s e i k r ő l i s m e r i t e k m e g a f á t.” A

költészet terén a van leginkább ihletve, a ki a költészet legnagyobb igazságait mondja ki; a tudomány terén az, a ki megdönthetetlen igazságokat állít fel; a vallás terén pedig az, a ki az Istennek az emberekre gyakorolt egyetemes hatását, az emberi lélek örök igazságait, az igazság, szivjóság, szeretet, szentség, erény, bölcsesség és kegyesség eszméit, akár durva, akár vonzó, elragadó szavakkal, de legtisztábban kifejezi, s állításainak igazságát életével is bebizonyítja. Az emberiség története az ihletés minden fokozatán mutat fel nekünk embereket. Ezek közül a legfelső fokozatot még csak egy ember, Jézus, érte el, az által, hogy a lélek törvényeit minden idegen befolyástól menten, ő tudta leghivebben betölteni azok igazságainak napfényre hozásával és igaz életével. S bárha az ihletés, az égaly, nevelés és jellem miatt különböző alakokban nyilvánul is, de lényegében ugyanaz, mert ugyanaz a lélek indítja a jótékony embert a nyomor enyhítésére, a szűkölködő felsegítésére és a kétségbe esett vigasztalására, a mely az apostolokat az evangélium prédikálására az üldözésekkel, a bizonyos halállal szemben is felbátorította, lelkesítette. Ugyanaz a lélek bátorította fel Socratest a méreg pohár kiürítésére, a mely a legnagyobb embert Jézust az emberiség szabadítójává tette, s a lélek egyetemes törvényeit kifejező szavaiba tüzet öntött; a mely a keresztényeket és hősokeket önfeláldozásra, martyr-halálra lelkesítette.

Nézetem szerint az ihletésnek csak ez a neme létezik. Ezt bizonyítja bé Pál apostol is a korinthusiak előtt, midőn azt mondja: „Az ajándékokban pedig különbség van, de ugyanazon lélek. Az egyházi szolgálatokban is különbségek vannak, de ugyanazon ur. És különbségek vannak az erők ajándékaiban is, de ugyanazon egy Isten, ki mindazokat mindenkiben cselekszi. Mindeneknek pedig adatik a léleknek nyilván való ajándéka haszonra. Mert némelyeknek az Isten lelketől adatik bölcseségnek beszéde; némelynek tudománynak beszéde, ugyanazon lélektől; némelynek hit, ugyanazon lélek által; némelynek gyógyításnak ajándékai, ugyanazon lélek által; némelynek isteni erőknek cselekvésére való ajándékok; némelynek jövőmondás; némelynek a lelkeknek megválasztások ajándéka, különböző nyelvek nemeinek tudása; némelynek pedig nyelvek magyarázások.

De mindezeket cselekszi ugyanazon egy lélek, osztogatván azokat kiváltképpen mindeneknek, a mint akarja.¹⁾ Az apostolnak ez emelkedett beszédéből világos, hogy az ihletés nem egy kor, vagy nép, vagy felekezet kizárólagos tulajdona, hanem anynyira közös minden korrall, néppel, emberrel, felekezettel, mint a mily közös atyánk nekünk Isten, és a hogy minden embernek lelkében isteni szikra van, a mely a közös teremőnek kisugárzása. Innen önként következik az is, hogy miután a lélek mindenkben ugyanaz, miután az ajándékok különbözők, ennél fogva a szentirők semmi különös ihletést nem kaptak arra nézve, hogy írjanak. Nem csak egyik, vagy másik felekezetnek, nem csak a tudósnak, az előkelőnek, a bölcsnek van tehát ihletése, de ihletve van bizonyos mértékben Istennek minden igaz gyermeke, ha Isten akarátának híven engedelmeskedik és keble sugallatára hallgatva az igazság, szépség és jóság magasztos eszméit valósítja. Egyébiránt az ihletés magyarázata nem is anynyira az elvont okoskodás tárgya, mint a tapasztalaté. A ki Isten törvényei szerint híven él, az elismeri ez állítás igazságát. Ez állítás igazsága még inkább kitűnik egy példából: Vannak perczeink, midőn úgy érezzük, hogy a sors keze teherként nehezül reánk; eszünkbe jut az óra, a melyet használatlan szalasztottunk el; a szenvedélyek harcra kelnek jobb természetünk ellen, és már-már diadalra jutnak. Ilyen belső és külső megkísértéseink közepette, midőn a lélek ingadoz, s már-már engedni készül, egy pillanatra nem tudjuk, mit tegyünk. Ekkor magunkba szállunk, lelkünk felkeresi Istent, megismerjük az igazságot, megtanuljuk kötelességeinket, s az igazság és kötelesség érzete erőt és kitartást ad lelkünknek a kísértetek legyőzésére. Ez az ihletés. És ez az ihletés nem különös, hanem általános, egyetemes. Fel lehet azt találni az emberiség történetének minden lépésőin Ádámtól kezdve le korunkig, néhol tisztábban, néhol homályosabban, a szerint, a mint az egyesek tisztábban feltudták ismereni az igazságot, s ez igazságot valósították.

Az ihletésnek illetően fokozataira találunk a teremőnek gyönyörően költői leírásában; Ábrahám egyszerű hitében; Mózes küldetésében, midőn népét a szolgaságból kiszabadította, annak a pusztában az égyptomiaknál szerzett ismeretet, a monotheismust megtanította, s törvényeket alkotott. Ilyen fokozatot látunk a koronás dalnok fenkölt hymnusaiban, a próféták bátorító, vigasztaló

¹⁾ Kor. 12, 4—11.

szavaiban; Jézusnak örök igazságaiban, nemes tetteiben, önfeláldozásában; és a tanítványok lelkesültségében, emberi erőt feljül haladni látszó bátorságában, melylyel az evangéliomot a zsidók és pogányok üldözése és a mindenfelől ellenök tornyosult viharok között is hirdették és terjesztették. Azt azonban minden vizsgálódásaink daczára sem találjuk sehol az egész bibliában, hogy — a mint az orthodoxok állítják — a bibliai írók különös csodaszerű ihletést nyertek volna, vagy pedig, hogy éppen csalhatatlanul ihletve lettek volna az írásra. Ez különös állítás is az orthodoxiától, mert ez éppen annyit tesz, hogy azok, a kik csalhatatlanul voltak ihletve, éppen úgy tudták a multat, jelent, jövőt, a vallásos, erkölcsi és exact tudományokat, az ó-, közép- és új kori irodalom magyarázatát, az ó- és új kor minden eszméit, mint maga Isten, a mindentudó lélek. Már pedig ez az állítás nem áll, mert bebizonyíthatatlan, amaz egyszerű okból, mert csak egyetlen egy csalhatatlan, legtökéletesebb mindentudó lélek van, egyedül Isten. Rajta kívül véges minden ember, maga Jézus is; ennél fogva egy ember sem lehet csalhatatlan, tökéletes, minden ember tévedhet. És ez az egyesek tévedhetése azt sugja nekünk, hogy csupa egyszerű, egyéni állításra semmit se fogadjunk el általános igazság gyanánt. Ha e szabályt nem követjük, akkor a római egyház minden csodáit éppen úgy elfogadhatjuk, mint a protestáns orthodoxia betű-hitét.

Pál apostol azt mondja: „a betű meg öi, a lélek az, a mi megelevenít“. En nem csak ez elvből kiindulva tartom helyesnek Ciceronak ama mondását: „nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit“; nem csak ez elvből kiindulva vitatom az ihletés egyetemességét, és hibáztatom az orthodoxia lélekölő betű-tanát, hanem azért is, mert az egész bibliában semmi alapja nincs a betű-elméletnek. Maga Jézus és az apostolok elismerték azt, hogy az ó testamentom magában foglalja Istennek kijelentését; de azt sehol sem állították tanításaikban, hogy minden, a mi az ó testamentomban van, marandó absolut igazság; sőt magasztosabb életökkel és tanításaikkal határozottan ellene nyilatkoztak. Kimondották, hogy az „ó törvény átok“, és hogy „a törvény nincsen hitből“. Ellene nyilatkoztak a cérémóniáknak és áldozatoknak: „Isten nem az áldozatokban és szertartásokban gyönyörködik, hanem a töredelmes szív bűnbánatában“;

1) De natura Deor. II. 66.

„i r g a l m a s s á g o t k i v á n o k s n e m á l d o z a t o t“, stb. Az ó testamentom Istent kizárólag Izrael királyának tartja, kinek trónja Jéruzsálemben van; Jézus pedig evel ellenkezőleg azt mondotta, hogy Isten az egész emberiségnek szerető édes atyja, „k i e s ő t a d i g a z n a k , h a m i s n a k f ő l d é r e e g y a r á n t“. A zsidók az ó testamentom után azt hitték, hogy ha a „t ö r v é n y n e k“ engedelmeskednek, jutalom fejében földi javakat kapnak a szent földön; Jézus és Pál e földies nézetekkel ellenkezőleg azt tanították, hogy a hívők égi örömeket nyernek örökségül. A zsidók azt tartották, hogy a halottak a hádesben folytatják az életet; Jézus ezt oda módosította, hogy az igazak örökké élnek Isten társaságában. Ime a legerősebb két bizonyíték az orthodoxia hypothesise ellen, a mely az ó testamentom betűszerinti ihletését tanítja. Ebből látni való, hogy az ó testamentom nincs betűszerint ihletve; de ha volna is, Jézus annak ihletését és kötelező erejét maga rontotta le magasabb erkölcsi elvei és tökéletesebb élete által. De nem csak az ó testamentom nincs betűszerint ihletve, hanem az új szövetség könyvei sincsenek. Ezt bizonyítja az a számtalan dolog- és szóbeli ellenkezés az evangélistáknál; az ellenkezés Pál és Péter között; az ellenkezés a tanok és előadott tények között. Ez ellenkezések azt mutatják, hogy ámbár az írók Jézus örökbecsű elvei, magasztos élete által valósággal ihletve voltak is, mindazáltal irataikat nem az orthodoxia nézete szerinti ihletés után irták, hanem attól függetlenül adták elő azt, a mit láttak és hallottak, a szerint, a mint egyik vagy másik igazság, vagy tény inkább megragadta lelköket. Innen van az, hogy a biblia s különösen az új testamentom tanulmányozásánál különbséget kell tennünk annak isteni és emberi része közt; az az annak az emberi lélek isteni törvényeivel mindenütt, minden korban és minden egyes embernél megegyező elvei között, és amaz emberi rész között, a mi az egyes kor sajátosságára, előítéleteire, hibás felfogására és tökéletlenségére mutat.

Ilyen szempontból fogva fel az ihletést, és ilyen világnál tekintve a bibliát, a biblia magában foglalja Isten szavát, azt a nyilatkozatot, a melyet Isten az emberi léleknek kijelentett kül és bel reáhatása által. Csakhogy azért minden szó nem „Isten szava“ a bibliában. Nem, mert az említett hatást például az ó szövetségi írók nem tudták oly tisztán felfogni és kifejezni, mint Jézus és tanítványai. A zsidók kegyetlen háboruinak leírása pusztán emberi mű, míg a „h e g y i b e s z é d“ a lélek örök törvényeinek kifejezése. Mindazáltal elmondhatjuk, hogy a hajdankor kegyes fér-

fiait is a lélek nemes sugallata (= ruakh-Elohim, dabar-Jahveh) hevitette.

Ilyen értelemben vette Pál apostol is 2 Tim. 3, 16-ban az „ihletést“. Az ihletés alatt nem értette ő a héber iratok betűit és szavait, mint az isteni bölcsesség közvetlen diktálmányát; hanem értette az igazság nemes előadását; az ős hajdankor prófétáinak és pogány bölcseinek magasztos gondolatait, erényes, nagyszerű tetteit; a külön korszakok jeles férfainak nemesebb vágyait, törekvéseit és gyakorlati tevékenységét. S ez ihletést Istentől származottnak tekintette, a „kitől száll alá minden jó adomány és tökéletes ajándék“.

A biblia ihletése tehát lényegileg ama világosságban áll, a melylyel az egyes könyvek írói az általok leirt igazságokról bírtak. Különösen az új testamentom ihletése Jézusnak bölcsességében „mély Isten- és ember-szeretetében, s magát az emberiségért feláldozó készségében“. A biblia ihletése nem egyéb annak nagy embereinek, hőseinek, költőinek, prófétáinak, evangélistáinak és apostolainak ihletésénél. Ez írók iratait csak anynyiban lehet ihletettnek tekinteni, a menyinyiben az általok érzett erkölcsi és vallásos igazságok ereje, valamint saját lelkületök is felismerhető irataikon.

Ha a bibliai írók szellemét irataikból minden előítélet nélkül vizsgáljuk, azonnal feltűnik előttünk az az árnyék, a melyet az isteni gondviselés az egyes korszakok íróinak lelkében és élet-történetében hagyott azért, hogy a világosság annál észrevehetőbb legyen. Ez árnyak onnan vannak; mert ők az igazságnak részleteire koronként jutottak. Ez az oka annak is, hogy az igazság felfogásában és előadásában különböznek egymástól koronként, néhol lényegben, néhol alakban. Tehát, miután az egyes bibliai írók az igazságnak mind felfogásában, mind előadásában egymástól anynyira különböznek, — ennélfogva sem őket, sem irataikat nem lehet absolut egésznek és csalhatatlannak tekinteni. Azonban bárha a szent írók nem voltak is csalhatatlanok, és bár e szerint menthetetlenül özszeomlik is az orthodoxia lélekölő, hamis betü-elmélete, mindazáltal a biblia tanulmányozása azt a mély benyomást teszi a tiszta, kegyes lélekre, hogy Istennek az a célja az emberiség nevelésében, hogy azok lelkeit felemelje magához és egyesítse saját lelkével.